

ЈУНИ 2023

ДЕСТРУКЦИЈА ЕНЕРГЕТИКЕ УГЉА НА ЗАПАДНОМ БАЛКАНУ

Кршења права заједница на одговарајућу храну и прехрану,
као и чисту, здраву и одрживу животну средину

Људи су део природе.
Храна је најочигледнији израз.
наше интимне повезаности
с остатком живог света.

[Right to Food and Nutrition Watch 2020](#)

АУТОРИ:

Јифанг Тенг и LL.M. Роза Ангелика Кастањеда Флорес

ЛЕКТОР:

Кејти Ен Видон

РАСПОРЕД:

Харџот Калса

ПРЕВОД НА БОСАНСКИ И СРПСКИ ЈЕЗИК:

Борис Милановић

ЗАХВАЛНИЦА:

Ова студија је резултат колективног подухвата. Аутори судубоко захвални људима који су поделили своје приче и борбе на подручју Србије и Босне и Херцеговине. Они су у срцу ове публикације.¹ Аутори су захвални и Звездану Калмару из Центра за екологију и одрживи развој (ЦЕКОР) у Србији, Драгану Остићу из Центра за животну средину (ЦЗЗС) и Денису Жишку из Аархус центра (Aarhus Centar) у Босни и Херцеговини за великодушно дељење њихових мудрости са нама. На крају, посебно смо захвални што су нам Софиа Монсалве-Суарез, Сабине Пабст, и Том Саливан упутили своје корисне и проницљиве коментаре на раније нацрте ове публикације.

UDRUŽENJE
AARHUS
CENTAR U BIH

Centar za
životnu sredinu

FIAN
INTERNATIONAL

„Ову студију подржава Европска климатска фондација. Одговорност за информације и ставове изражене у овој студији сноси ФИАН Интернешнл. Европска климатска фондација се не може сматрати одговорном за било какву употребу информација које су у њој садржане или изражене.“

Јуни 2023

Објавио ФИАН Интернешнл

САДРЖАЈ

УВОД	...	8
1. КОНЦЕПТУАЛНИ И АНАЛИТИЧКИ ОКВИР - ПОВЕЗИВАЊЕ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ СА ЉУДСКИМ ПРАВИМА ЗА РАЗУМЕВАЊЕ УТИЦАЈА УГЉА	...	10
1.1. Циклус угља	10
1.2. Право на храну и прехрану	12
<i>Антрфиле 1: Људска права су међусобно везана: Право на храну и прехрану и везана права.</i>		12
1.3. Пресек животне средине и људских права: право на чисту, здраву и одрживу животну средину	14
<i>Антрфиле 2: Додатни напори организација о људским правима на спајању климе, животне средине и људских права</i>		14
2. ЕНЕРГЕТИКА И ПОЉОПРИВРЕДА НА ЗАПАДНОМ БАЛКАНУ	...	16
2.1. Угаљ као извор енергије у Србији и Босни и Херцеговини	16
2.2. Пољопривредна и прехранбена (не)сигурност	17
3. ЛОКАЛНЕ БОРБЕ И ОТПОР ПРОТИВ СТУДИЈЕ СЛУЧАЈА УГЉА	...	19
3.1. Села Кличевац и Дрмно: Рудник Дрмно и термоелектране Костолац	13
<i>Антрфиле 3: Рудник угља Дрмно и термо-електрана Костолац</i>		20
<i>Антрфиле 4: Проширење термо-електране Костолац – Костолац БЗ</i>		20
<i>Антрфиле 5: Пример загађења тла и хране пепелом из угља у Тузли, Босна и Херцеговина</i>		22
<i>Антрфиле 6: Соларни и ветро-паркови у Костолацу</i>		23
3.2. Каменград, општина Сански Мост: Рудник угља Каменград (Босна и Херцеговина)	26
<i>Антрфиле 7: Рудник угља Каменград и планирана Каменград електрана на угаљ</i>		26
3.3. Угљевик: Рудник угља и термоелектрана (Босна и Херцеговина)	28
<i>Антрфиле 8: Рудник угља Угљевик и термо-електрана Угљевик</i>		28
4. АНАЛИЗА ЉУДСКИХ ПРАВА ЗА ПОВЕЗИВАЊЕ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ С ЉУДСКИМ ПРАВИМА	...	31
4.1. Уништавање и губитак обрадивог земљишта и других природних ресурса и погоршање плодности тла	32
4.2. Загађивање вода	34
4.3. Загађивање ваздуха и вишеструки утицај на здравље и земљиште	35
4.4. Узнемиравање и криминализација	37
4.5. Екстериторијалне обавезе државе	37
5. ПРЕЛИМИНАРНА РАЗМАТРАЊА И ПУТ НАПРЕД	...	39
ЗАВРШНЕ НАПОМЕНЕ	...	42

СПИСАК АКРОНИМА И СКРАЋЕНИЦА

ЦБД Конвенција о биолошкој разноликости

ЦЕДАВ Конвенција о елиминацији свих облика дискриминације над женама

ЦЕЕЦ Кинеска државна компанија за енергетику

ЦЕКОР Српски центар за екологију и одрживи развој

ЦЕСЦР Комитет за економска, социјална и културна права

ЦМЕЦ Кинеска корпорација за производњу машина

СО2 угљен диоксид

ЦРЦ Конвенција о правима детета
Centre for Environment

ЦЗЗС Центар за животну средину

DeSOx Одсумпоравање

ДСЕЕ Делегација Европског парламента за односе са Босном и Херцеговином и Косовом

ЕЦХР Европска конвенција о људским правима

ЕИА Процена утицаја на животну средину

ЕПБиХ Електропривреда Босне и Херцеговине

ЕПС Електропривреда Србије

ЕТОс Екстериторијалне обавезе државе

ЕУ Европска унија

ФАО Организација Уједињених нација за храну и пољопривреду

ГА Генерална скупштина

ГДП Бруто домаћи производ

ГХГ Стакленички гасови

ИЦЦПР Међународни пакт о грађанским и политичким правима

ИЦЕСЦР Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима

КфВ Немачка развојна банка

МW Мегават

НДЦ Национално утврђени доприноси

НЕЦП Национални енергетски и климатски план

НГО Невладина организација

NO Азотни оксиди

РЕ Обновљива енергија

РиТЕ Рудник и Термоелектрана Угљевик подружница Електропривреде Србије

УН Уједињене нације

РЕЗИМЕ

Ова студија испитује разарајући утицај животног циклуса угља (рударење, сагоревање и одлагање отпада) на животе и егзистенцију у локалним руралним заједницама на Западном Балкану, области са неким од највиших нивоа загађења ваздуха у Европи.

Истражује и утицаје експлоатације угља и сродних активности током циклуса угља на право људи на адекватну храну и исхрану и чисту, здраву и одрживу животну средину и друга међусобно повезана права. Посебан фокус се ставља на локалне борбе и отпор утицаја електричне енергије на угљан на три локације: села Кличевац и Дрмно, у близини рудника Дрмно и термоелектране Костолац у Србији; Рудник Каменград и село Каменград, општина Сански Мост у Босни и Херцеговини; и електрана Угљевик и рудник угља, такође у Босни и Херцеговини.

Сведочења прикупљена од локалног становништва и група цивилног друштва, у комбинацији са запажањима ФИАН Интернешнл, откривају јасне индикације еколошког уништења. Оне укључују загађене и поремећене опскрбе подземним водама, што води до преплављивања, несташице воде и смањених пољопривредних приноса. Осим тога, пријављено је загађење ваздуха и промене у обрасцима ветра услед ископина великих размера, заједно са биљним болестима, поплавама и слегањем домова и пољопривредних објеката,² уз повећане случајеве респираторних болести, алергија и других тешких здравствених импликација.

Ови утицаји везани за угљан озбиљно угрожавају еколошку основу производње хране и имају значајне последице по биодиверзитет и природне ресурсе, који имају суштински значај за остваривање права на адекватну храну и исхрану, те чисту, здраву и одрживу животну средину.

Упркос томе, владе Србије и Босне и Херцеговине нису адекватно поступиле. Процеси доношења одлука често нису транспарентни, партиципативни или демократски и често нису у складу са националним и међународним правним оквирима. Значајно је одсуство консултација са погођеним заједницама и веродостојних процена утицаја на животну средину. Заједнице које су тешко погођене експлоатацијом угља и сродним активностима већ се годинама боре за пресељење и надокнађивање губитака пољопривредног земљишта и имовине. Мали произвођачи хране на западном Балкану доследно позивају на политике и расподелу ресурса како би се подстакла и подржала локална и одржива производња хране, укључујући и мале произвођаче хране.

Ситуација јасно крши обавезе и посвећеност обе земље у вези са људским правима, животном средином и климом, као што је садржано у низу међународних инструмената укључујући: *Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима* (ИЦЕСЦП), *Декларацију УН-а о правима сељана и других људи који раде у руралним подручјима* (УНДРОП), *Конвенцији о биолошкој разноликости* (ЦБД) и *Паришком споразуму о климатским променама*. Поред тога, ова ситуација уз дела и пропусте обе државе су у супротности са релевантним националним правним и политичким оквирима.

КЉУЧНЕ ПРЕПОРУКЕ

Да би испоштовали своје међународне обавезе и обавезе у погледу људских права, животне средине и климе, погођене заједнице, локалне групе цивилног друштва и ФИАН Интернешнл позивају владе Србије и Босне и Херцеговине да:

- 1.** Креирају и имплементирају повољан правни и политички оквир за заштиту људских права везаних за штете по животну средину; успоставе механизме и алате за погођене људе који ће проценити и евидентирати своје губитке и штете, чиме ће се створити докази и одговарајући механизми правних лекова; и осигурају људима приступ правди.
- 2.** Промовишу, ревитализирају и подстичу малу локалну пољопривреду, локалне економије и локалне прехранбене системе.
- 3.** Чувају, поштују и обнављају биодиверзитет, с посебним нагласком на људско право на адекватну храну и исхрану и право на чисту, здраву и одрживу животну средину, с обзиром на њихову кључну улогу у производњи хране и одржавању добробити и здравља људи.
- 4.** Зауставе планирање нових обеката за производњу енергије на угља и субвенционисање термоелектрана на угља. Уместо тога, да успоставе амбициозне циљеве на укидању угља и развоју стратешког оквира и мапе пута за напуштање производње електричне енергије на бази лигнита (који представља најпрљавији облик нискоквалитетног угља), у складу с Паришким споразумом, те да изврше компензацију и рехабилитацију жртвама кршења права.

За комплетан списак препорука, молим да прегледате стране **40** и **41** студије.

Термо-електрана Угљевик | аутор: ЦЗЗС, Босна и Херцеговина

УВОД

Угаљ је кључни покретач климатских промена и највећи појединачни доприносилац глобалних емисија CO₂.³ Како се оквир за избегавање предстојеће климатске катастрофе константно сужава, није изненађујуће да се 'крај угља' појавио као поклич за климатска кретања и камен темељац за глобалне климатске политике.⁴ У многим крајевима света, локалне борбе против угља су у супротности са сталним значајем економије засноване на угљу. Од 2000. године, капацитет производње електричне енергије из угља се удвостручио на глобалном нивоу, са посебно брзим растом у Кини, Индији и другим индустријализованим државама.⁵

И Србија⁶ и Босна и Херцеговина⁷ планирају да се придруже Европској Унији. Обе државе су се обавезале на постепено укидање фосилних горива до 2050. године када су потписале Софијску декларацију, која укључује обавезу усвајања *Закона ЕУ о клими*. Међутим, у току је проширење и изградња нових електрана: Колубара Б, Никола Тесла БЗ, Нови Ковин и Штаваљ. Изградња Костолац БЗ је скоро готова, а термоелектрана Панчево је пуштена у рад у новембру 2022. године. Исто тако, као једина друга држава у региону, Босна и Херцеговина још увек има у припреми нове електране на угаљ: Тузла 7, Угљевик ИИИ, Бановићи, Гацко ИИ, Какањ 8 и Каменград.

Решавање еколошке и климатске кризе кориштењем приступа заснованог на људским правима је кључно за обнављање виталних услуга екосистема, а истовремено се борити против глобалне глади и неухрањености. Посебно је људско право на адекватну храну и исхрану (у даљем тексту РтФН) кључно за преобликовање преовладавајућег пољопривредно-прехрамбеног система који не само да погоршава глад и неухрањеност, него и штети и животној средини и сеоским људима.

Ова прелиминарна студија се надовезује на претходне напоре⁸ да се анализирају и повежу релевантни међународни закони о заштити животне средине и климатске политике и области политике у контексту међународног права и политике људских права и обрнуто. Студија испитује **разарајући утицај вађења угља и термоелектрана на живот и егзистенцију локалних заједница** и како ово утиче на право људи на РтФН и на чисту, здраву и одрживу животну средину, између осталих међусобно повезаних права. Фокусира се на локалне борбе и отпор против угља на три локације: села Кличевац и Дрмно, у близини рудника Дрмно и термоелектране Костолац у Србији; рудника Каменград и села Каменград, општина Сански Мост у Босни и Херцеговини; те електране и рудника угља Угљевик, такође у Босни и Херцеговини.

Студија се прелиминарно темељи на информацијама и сведочењима **локалних борби против угља и отпора** скупљених за време теренске посете коју је у марту 2023. године извршио ФИАН Интернешнл, заједно са Центром за екологију и одрживи развој – ЦЕКОР, Србија и Центром за животну средину - ЦЗЗС, Босна и Херцеговина. Садржај студије је касније допуњен секундарним истраживањима и информацијама које су поделиле локалне организације. Народно Праћење Права на Храну и Исхрану⁹ које је развила Глобална Мрежа за Право на Храну и Исхрану такође је инспирисало студију.¹⁰

Одељак 1 КОНЦЕПТУАЛНИ И АНАЛИТИЧКИ ОКВИР - ПОВЕЗИВАЊЕ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ СА ЉУДСКИМ ПРАВИМА ЗА РАЗУМЕВАЊЕ УТИЦАЈА УГЉА описује концептуални и аналитички оквир људских права, који се фокусира на циклус угља и штете и утицај на животну средину у свакој фази на људска права, посебно РтФН, његова сродна права и право на сигурно, чисто и одрживо животно окружење.

Одељак 2 ЕНЕРГЕТИКА УГЉА И ПОЉОПРИВРЕДА НА ЗАПАДНОМ БАЛКАНУ пружа кратак преглед енергетике и пољопривреде у Србији и Босни и Херцеговини. Овај одељак представља општи преглед тренутне ситуације у погледу енергије, овисности о угљу и одређеног развоја у преласку на обновљиву енергију (РЕ). Такође садржи пододељак о тренутној ситуацији глади и неухрањености у Србији и Босни и Херцеговини, као и главне карактеристике пољопривреде и производње хране.

Одељак 3 ЛОКАЛНЕ БОРБЕ И ОТПОР ПРОТИВ СТУДИЈЕ СЛУЧАЈА УГЉА описује четири локалне борбе и отпора против угља: рудник Дрмно и термоелектране Костолац (Србија) у селима Кличевац и Дрмно; Рудник угља Каменград (Босна и Херцеговина) у Каменграду, који се налази у општини Сански Мост; и термоелектране и рудника угља Угљевик.

Одељак 4 АНАЛИЗА ЉУДСКИХ ПРАВА ЗА ПОВЕЗИВАЊЕ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ СА ЉУДСКИМ ПРАВИМА анализира главне штете које узрокује циклус угља, радње и пропусти Србије и Босне и Херцеговине, те кршење низа људских права, нпр. РтФН, право на земљиште, право на чисту, сигурну и здраву животну средину, право на воду и право на здравље. Односи се на главне међународне инструменте о људским правима, животној средини, као и на примењиве националне законе.

Напоследку, погођене заједнице, локални партнери и ФИАН Интернешнл удружују гласове у **Одељку 5 ПРЕЛИМИНАРНА РАЗМАТРАЊА И ПУТ НАПРЕД** како би позвали државе Србију и Босну и Херцеговину да имплементирају сет препорука како би се придржавали својих међународних обавеза и обавеза у погледу људских права, животне средине и климе у правцу остваривања људских права погођених заједница.

1. КОНЦЕПТУАЛНИ И АНАЛИТИЧКИ ОКВИР - ПОВЕЗИВАЊЕ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ СА ЉУДСКИМ ПРАВИМА ЗА РАЗУМЕВАЊЕ УТИЦАЈА УГЉА

ако би проценила утицај циклуса угља на животе и егзистенцију локалног становништва, ова студија се бави **циклом угља¹¹: Од вађења (ископавања) и „сагоревања” (горења угља), до одлагања отпада од угља.** Студија испитује како штете настале и продуковане активностима везаним за угљ по животну средину и здравље људи у свакој фази угрожавају реализацију РтФН и сродних права руралних заједница, као и права на сигурну, чисту и одрживу животну средину.

1.1. ЦИКЛУС УГЉА

Угљ је данас и даље значајан извор енергије широм света (око 40%) и највећи појединачан извор емисије угљен диоксида (CO₂). Његово обиље и приступачност, историјски гледано, учинили су га доминантним извором енергије, посебно у производњи електричне енергије и индустријских процеса. Процес добијања угља – од вађења, сагоревања за производњу енергије и одлагања отпада – има значајне импликације на животну средину, климатске промене и људска права.

Ископавање угља
аутор: Доминик Вањи

Вађење угља ((подземно и површинско) подразумева уклањање темељних седимената, вегетације и стена познатих као „јаловина” за површинско рударење, док подземно рударство укључује вађење дубоке земље која ствара токсичне остатке. Еколошки утицаји вађења угља су драматични. Пејзаж остаје растрган и опустошен, а станишта и цели екосистеми уништени. Површинско рударење може узроковати клизишта и слегање тла. Отровне твари се испуштају у ваздух, водоносне слојеве и подземне воде и могу угрозити здравље локалних заједница.¹⁴ Такође, рударство расељава заједнице, присиљавајући их да напусте своје домове и природне ресурсе од којих зависе. Породице се раздвајају, друштвена ткива су разбијена, а традиционална култура угрожена. У вези с површинским рударењем су пријављени случајеви анксиозности, несанице, депресије и злоупотребе супстанци.¹³ Заједнице често нису консултоване ни довољно информисане о рударству, а такође им је ускраћена адекватна надокнада и рехабилитација.

Горење угља („сагоревање”) у термоелектранама резултира високим емисијама отровних плинава и загађивача који штете и људском здрављу и животnoj средини. Сумпор диоксид (SO₂) и честице (као што су грубе честице) узрокују широк спектар здравствених ефеката: респираторне болести, инфекције, болести срца, мождани удар, рак плућа и штетне негативне исходе порођаја као што су превремени пород и мала порођајна тежина.¹⁴ Сагоревањем угља се ствара и прекомерна количина пепела од угља, који се састоји од анорганских једињења, минерала силицијума, калцијума и магнезијума.¹⁵ Хронична изложеност угљеној прашици може узроковати силикозу и смањити способност плућа да дишу. Високе емисије гасова и аеросола као и пепела од угља могу загадити обрадиво земљиште у непосредној близини. Састојци пепела попут бора, арсена, селена, молибдена, ванадијума, алуминијума и кадмијума су изузетно опасни за биљке, ако се акумулирају у њиховом станишту.¹⁶ И рударска прашина може погоршати секундарне стресове, као што су суша, инсекти и патогени, или омогућити продор токсичних метала или фитотоксичних гасовитих загађивача.¹⁷ Код повећаних концентрација тешки метали првенствено утичу на микробиолошке карактеристике тла и неизбежно нарушавају структуру тла.¹⁸ Тешки метали који се акумулирају у тлу стижу до биљака, као и до животиња, пољопривредних производа и на крају до људи.

Сапљивање угља | аутор: Ела Иванеску

Одлагање шљакe и пепела. Чврсти отпад који настаје процесом сагоревања угља у термоелектранама мора се збринути. Шљакa и пепео садрже бројне хемијске елементе, укључујући токсичне тешке метале. Када су ове хемикалије изложене падавинама и ветру, или дођу у контакт са водом, могу да изазову контаминацију подземних вода и њених токова, извора, биљака и тла, што даље утиче на људе, читав екосистем и локални систем исхране.¹⁹ Депоније пепела и шљакe представљају озбиљан ризик од загађења тла и подземних вода. Успостављање одлагалишта такође може довести до расељавања локалних заједница.

Треба скренути пажњу на додатне рударске активности које се односе на постављање и стварни рад различитих машина и термоелектрана, као и њихов утицај на животну средину и здравље. На пример, изложеност сталној буци коју производе рударски радови велика је опасност по здравље која погађа не само раднике рудника већ и заједнице које бораве у и око рударских комплекса. Изложеност буци доводи до вишеструких штетних ефеката на физичко и психичко стање рударске заједнице. Неки од добро познатих ефеката су, на пример, тинитус, губитак слуха изазван буком, смањена учинковитост, потешкоће са спавањем, сметње у разговору, узнемиреност и стрес.²⁰

Одлагалиште пепела Тузла | аутор: Аархус Центар Босна и Херцеговина

Све у свему, експлоатација угља и повезане активности наносе деструктивну штету природи, имају штетне последице по здравље људи и наносе непоправљиву штету екосистемима. Оне показују јасну **повезаност између животне средине и људи.**

1.2. ПРАВО НА ХРАНУ И ИСХРАНУ

Штета која настане у сваком циклусу производње угља је дубоко повезана са остваривањем људских права заједница. Ова студија примењује оквир људских права на своју анализу, а нарочито право на храну и исхрану (РтФН) и сродна људска права, као и право на сигурну, чисту и одрживу животну средину. Члан 25 (1) Универзалне декларације о људским правима (УДХР) (1948) и члан 11 *Међународног пакта о економским, социјалним и културним правима* (ИЦЕСЦР) (1966) признају право на храну и исхрану као битну компоненту права на адекватан животни стандард. Као међународно људско право, ово право обавезује државе чланице, међу којима су и Србија и Босна и Херцеговина, да поштују, штите и испуњавају РтФН свог становништва. Обавеза поштовања је обавеза „не нашкодите“, која захтева да се државе уздрже од предузимања радњи или мера које могу утицати на уживање РтФа. Обавеза заштите захтева од држава да осигурају да појединци или недржавни актери, као што су корпорације, не крше туђе РтФН. Обавеза испуњења за собом повлачи и обавезу да се омогући и да се ово право обезбеди. Обавеза олакшавања захтева од држава да предузму мере за јачање капацитета људи да користе и реализују РтФН.²¹

Иако је нормативно разумевање РтФН напредовало с разрадом Опћег коментара бр. 12 Комитета УН-а за економска, социјална и културна права (ЦЕСЦР, 1999) и даље објашњено у Смерницама ФАО о праву на храну, РтФН се још увек често сматра правом на храну. У овој студији, РтФН се разуме на холистичкиј начин како би обухватио исхрану, људска права жена и суверенитет хране, а може се остварити само када постоји друштвени процес за време којег сваки члан заједнице има могућност избора, може одлучити како да се бави природом и трансформирати природне ресурсе у храну. Ова храна се углавном производи локално, у складу с агроеколошким принципима, а састоји се од разнолике прехране која је адекватна, сигурна, хранљива и одржива.

У средишту овог холистичког разумевања РтФН је и признање да су сва људска права међусобно повезана и недељива, и да се кршења људских права морају решавати на интегрисан начин. РтФН руралних заједница је суштински повезан са неколико других људских права; то су право на земљиште, право на воду и право на здравље (погледати оквир у наставку). РтФН је такође уско везан за право на сигурну, чисту и одрживу животну средину, о чему ће даље бити речи у наставку.

АНТРАФИЛЕ 1

ЉУДСКА ПРАВА СУ МЕЃУСОБНО ПОВЕЗАНА: ПРАВО НА ХРАНУ И ИСХРАНУ И МЕЃУСОБНО ПОВЕЗАНА ПРАВА

Право на земљиште и његова повезаност са правом на храну и исхрану

Сељанима и другим људима који раде у руралним подручјима, земља, шуме, реке и сва природа су сама основа живота, културе и идентитета. Они нису само основа њиховог живота, укључујући производњу хране, већ испуњавају и кључне друштвене, културне, духовне и еколошке функције. Приступ земљишту и другим природним ресурсима, контрола и кориштење земљишта и других природних ресурса су зато неопходни за остваривање различитих људских права, између осталог и права на храну.²²

Током протеклих двадесет година, институције за људска права и друге институције све више препознају нераскидиву везу између земље и неколико људских права. Право на

земљиште је данас изричито признато у члану 17 Декларације УН о правима сељана и других људи који раде у руралним подручјима (УНДРОП) која га дефинише као: „право на приступ, одрживу употребу и управљање земљиштем, водним телима, обалним морима, рибарством пашњацима и шумама у њима, да би постигли одговарајући животни стандард, да имају место за живот у сигурности, миру и достојанству и да развијају своју културу.“ Члан 5 даље утврђује да „сељани и други људи који раде у руралним подручјима имају право на приступ природним ресурсима присутним у њиховим заједницама и да их употребљавају на одржив начин, а који су потребни да би уживали у одговарајућим животним условима [...]”²³

Право на воду и његова веза са правом на храну и исхрану

РтФН се не може реализовати уколико људи немају приступ сигурној води за пиће за личну и кућну употребу, која се дефинише као вода за пиће, прање веша, припремање хране и личну хигијену и хигијену домаћинства. Поред тога, руралном становништву и сељанима, вода адекватног квалитета и довољне количине је неопходна за пољопривреду и за потребе сточарства. Како вода игра кључну улогу у животима сељана и руралног становништва, приступ води за живот је једнако важан као и приступ води за пиће. Даље, водоснабдевање за сваку особу мора бити сигурно, доступно и приступачно без икакве дискриминације.²⁴

УНДРОП на следећи начин дефинише обавезе држава у вези са правом на воду: „Државе ће заштитити и обновити екосистеме везане за воду, укључујући планине, шуме, мочваре, реке, водоносне слојеве и језера, од прекомерне употребе и загађивањем штетним супстанцама, индустријским отпадним водама и концентрисаним минералима и хемикалијама које доводе до спорог и брзог тровања.” Осим тога, државе ће спречити треће стране да ометају уживање права на воду сељана и других људи који раде у руралним подручјима. Државе требају да дају предност води за људске потребе пре друге употребе, промовисањем њезиног очувања, обнове и одрживог кориштења.²⁵

Право на здравље и његова веза са правом на храну и исхрану

А Поред правремене и одговарајуће здравствене заштите, право на здравље укључује и друге темељне детерминанте здравља попут адекватне опскрбе безбедном храном и исхраном, приступа безбедној и питкој води и здравих услова рада и животне средине.²⁶ Право на здравље је уско везано и зависи од остваривања других људских права, укључујући РтФН. Осигурање приступа адекватној храни је неопходно за уживање права на здравље, а добро здравље је предуслов за реализацију РтФН. РтФН обухвата приступ довољној и храњивој храни, што директно утиче на опште здравље, раст и развој људи. Правилна прехрана у раном детињству је кључна за когнитивни развој, физички раст и целокупан људски развој. РтФН је међусобно повезан са другим правима у обезбеђивању неопходних услова појединцима да остваре свој пуни потенцијал и воде достојанствен живот.

1.3. РАСКРСНИЦА ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ И ЉУДСКИХ ПРАВА: ПРАВО НА ЧИСТУ, ЗДРАВУ И ОДРЖИВУ ЖИВОТНУ СРЕДИНУ

И док су оригинални текстови УДХР-а и ИЦЕСЦР-а шутели о односу између природе, животне средине и РтФН, **озбиљан и неповратан утицај глобалног загревања и континуиране еколошке и климатске кризе су довели до већег препознавања међусобне зависности између животне средине и људских права** – два одвојена међународно-правна режима и сфере политике. Заузврат, то је олакшало напредак и инкорпорацију принципа, стандарда и концепата који подстичу хармонизацију између ова два правна пејзажа. То важи не само за РтФН, него и за низ горе наведених људских права, што доприноси даљем напретку и постављању стандарда људских права.

Свест о трострукој планетарној кризи климатских промена, биодиверзитета и загађења који постају озбиљна претња људским правима на глобалном нивоу расте. Све ово, заједно са напорима за повезивање животне средине и људских права, коначно је довело до усвајања Резолуције Генералне скупштине (ГА) Уједињених нација (УН) А/РЕС/76/300²⁷ о људском праву на чисту, здраву и одрживу животну средину. Животна средина је коначно призната као људско право.

„Сви људи имају право на чисту, здраву и одрживу животну средину. Како су људска права и животна средина међусобно зависни, чиста, здрава и одржива животна средина је предуслов за потпуно уживање широког спектра људских права, између осталих права на храну, воду и живот.“²⁸

Иако не постоји универзално прихваћена дефиниција о праву на здраву животну средину, подразумева се да оно укључује суштинске елементе као што су чист ваздух, здрава и одрживо произведена храна, приступ безбедној води и нетоксично окружење у којем се живи, ради, учи и игра; и здрав биодиверзитет и екосистеми. Ово усвајање се надовезује на континуиране напоре Специјалног известиоца за људска права и животну средину да разјасни садржај овог права (за додатне напоре које чине тиела за људска права у продубљивању разумевања и везе између климе/животне средине и хране, погледајте поље у наставку). Такво признање могло би помоћи заједницама да бране своја РтФН и сродна права од уништавања животне средине. Штавише, могле би се подржати владе у развоју јачих и кохерентнијих политика и закона о заштити животне средине. Овде треба скренути пажњу и на Декларацију УН о правима сељана и других људи који раде у руралним подручјима (УНДРОП) из 2018. Надаље, може послужити као оруђе руралном становништву у борби против ескалације уништавања околиша и климатских промена.

АНТРФИЛЕ 2

ДОДАТНИ НАПОРИ ТЕЛА ЗА ЉУДСКА ПРАВА У ПОВЕЗИВАЊУ КЛИМЕ, ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ И ДРУГИХ ЉУДСКИХ ПРАВА

Сличне напоре улажу и друге посебне процедуре Савета за људска права у повезивању људских права и животне средине, укључујући и РтФН. На пример, садашњи и претходни Специјални извештачи о праву на храну извештавали су о међуделовању климатских промена и права на храну, а детаљније о климатским променама и РтФН у стварању одрживих система исхране. Даља синергија се налази у раду тела и

механизама за људска права. Комитет УН за економска, социјална и културна права (ЦЕСЦР), на пример, је закључио да је здрава животна средина основна одредница права на здравље. ЦЕСЦР препоручује смањење емисија стакленичких плинова (ГХГ) и имплементацију мера за ублажавање штетних последица климатских промена које утичу на РтФН аутохтоних народа. Повећана је учесталост којом се ЦЕСЦР бавио утицајима климатских промена на људска права у недавним Закључним запажањима и листама питања. Можете погледати публикацију ФИАН Интернешнл Право на храну и исхрану као део заштите животне средине и климатске правде за више информација.²⁹

Следећи одељак пружа кратак преглед енергетике и пољопривреде заједно са ситуацијом (не) сигурности хране у Србији и Босни и Херцеговини.

2. ЕНЕРГЕТИКА И ПОЉОПРИВРЕДА НА ЗАПАДНОМ БАЛКАНУ

2.1. УГАЉ КАО ИЗВОР ЕНЕРГИЈЕ У СРБИЈИ И БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Србија се знатно ослања на угаљ као главни извор енергије, при чему угаљ чини око 70% њеног енергетског микса. Хидроенергија чини око 30%, док ветар и соларна енергија доприносе само малом постотку.³⁰ Прва термоелектрана у држави је почела са радом на Дорђолу крајем 19. века. Национална електропривреда Србије (Електропривреда Србије, ЕПС) данас поседује и управља са пет електрана на угаљ у држави (Никола Тесла, Колубара, Морава, Костолац А и Б).³¹ Колубара и Костолац су главне резерве угља у Србији, углавном у власништву и којима управљају подружнице ЕПС-а.³² Колубара – синоним за реч струја у српском језику – је срце производње електричне енергије у држави од раних 1950-их.³³ Обзиром на енергетску вредност, лигнит је неквалитетан угаљ и погодан је само за термоелектране. Рударски басен Колубара обезбеђује око 75% лигнита који се користи за производњу топлоте ЕПС-а. Лигнит користе електране Никола Тесла А и Б, Колубара А и Морава, које заједно производе више од 50% електричне енергије у држави. Рудник Дрмно код Костолца обезбеђује преосталих 25% лигнита, што је у просеку више од 9 милиона тона годишње. Угаљ из овог рудника користе погони Костолац А и Б. Планирано је проширење производње на 12 милиона тона годишње за потребе новог блока БЗ Костолац.³⁴ Упркос плану Србије да се придружи ЕУ и њеној посвећености усвајању Закона ЕУ о клими, као што је наговештено потписивањем Софијске декларације, Србија планира проширење и изградњу нове електране. Иако је Србија усвојила четири нова закона из области енергетике и рударства у априлу 2021.,³⁵ држава тек треба да успостави своје циљеве за климу, енергетску ефикасност и обновљиве изворе енергије до 2030. године и да представи свој Национални енергетски и климатски план (НЕЦП).

Током прошлог века Босна и Херцеговина је регион бивше Југославије снабдевала сировином-енергетиком. Капацитет производње електричне енергије у Босни и Херцеговини састоји се од пет термоелектрана на угаљ (Тузла, Какањ, Гацко, Угљевик и Станари), које покривају готово половину босанскохерцеговачке електричне енергије, док преостала половина долази из хидроелектрана.³⁶ Данас, **Босна и Херцеговина је једина држава Западног Балкана која остаје нето извозник електричне енергије, извозећи углавном у суседне државе Хрватску, Србију и Словенију.** Првих девет месеци 2022. године, извоз електричне енергије износио је

више од 900 милиона конвертибилних марака (око 460 милиона еура). То је чинило 7% укупног извоза Босне и Херцеговине.³⁷ ЕУ планира увођење граничног пореза на угљеник и престанак финансирања нових пројеката фосилних горива. Тренутно, Босна и Херцеговина развија НЕЦП у складу са прописима ЕУ, који ће успоставити циљ смањења емисија стакленичких плинова, циљ обновљиве енергије и циљ енергетске ефикасности за 2030. годину. До сада ниједан нацрт није био јавно доступан.³⁸

Ипак, и Србија и Босна и Херцеговина су знатно енергетски неефикасне, а циене енергије се за потрошаче одржавају уметно ниским путем субвенција. У Босни и Херцеговини производња електричне енергије у термоелектранама је више од четири пута енергетски интензивнија од просека у земљама ЕУ, а највећа на Западном Балкану.³⁹

2.2. ПОЉОПРИВРЕДНА И ПРЕХРАМБЕНА (НЕ)СИГУРНОСТ

Србија и Босна и Херцеговина и даље су претежно руралне земље, са проценом да 43% односно 61% становништва живи у руралним подручјима. Данас, као и за време бивше Југославије, пољопривреда наставља да игра важну улогу у Србији, а у мањој мери и у Босни и Херцеговини, како економски, у смислу доприноса БДП-у земље, тако и друштвено као главни извор запошљавања. У Србији је пољопривреда (и производња хране) највећи извозни сектор, који чини преко 10% БДП-а земље и око 20% укупног извоза.⁴⁰ У Босни и Херцеговини пољопривреда учествује са 8%. Упркос значајним разликама у погледу квалитета земљишта и система пољопривредне производње, Србија је генерално благословена плодним земљиштем и повољним климатским условима. Две трећине укупне обрадиве земље у Србији користи се за пољопривреду, док плодне низије у Босни и Херцеговини чине четвртину пољопривредног земљишта у држави. На располагању је милион хектара обрадивог земљишта, од чега приближно половину чине газдинства, док се само 0,65% површине погодне за пољопривреду наводњава због неразвијене инфраструктуре за наводњавање. Србија не само да је самодовољна држава у поређењу са остатком Западног Балкана, него би могла да прехрани најмање пола Европе.⁴¹ Насупрот њој, Босна и Херцеговина је нето увозник хране.⁴²

Најзначајнији српски пољопривредни производи су, између осталих, кукуруз, пшеница, сунцокрет, шећерна репа, соја, кромпир и неко воће као што су малине, јабуке, шљиве, трешње и грожђе. Узгој стоке (свињетина, говедина и перад) такође има дугу историју. У Босни и Херцеговини, главне културе које се производе су кукуруз, пшеница, крмно биље, јечам, кромпир, поврће и воће (јабуке, шљиве, крушке), од којих се већина узгаја у долини река Саве, Уне, Сане, Врбаса, Босне и Дрине, где се налазе најквалитетнија тла.⁴³ Иако се удео пољопривреде у БДП-у обе земље континуирано смањује, она остаје окосница руралне економије, запошљавајући 20% радне снаге у Босни и Херцеговини и 15% радне снаге у Србији.⁴⁴ Још један друштвени аспект који треба узети у обзир је чињеница да пољопривреда пружа мрежу друштвене сигурности и средство за остваривање права на храну и исхрану, посебно за многе старије особе које немају алтернативни извор прихода и стога зависе од самоодрживе пољопривреде за егзистенцију.⁴⁵

Величина фарми у Србији и Босни и Херцеговини је углавном мала (један до пет хектара), а мања су од просјечне величине фарми у европским земљама. У Босни и Херцеговини постоји око 500 000 малих газдинстава. У Србији, од преко 630 000 пољопривредних газдинстава (који износе 3 355 859 хектара земље), велика већина (97%) је у породичном власништву. Због мале величине фарме, већина фармера производи само онолико колико је довољно за властиту потрошњу у домаћинству или продаје само мали део својих производа.⁴⁶ Чак и у Војводини, прехранбеној

корпи Србије, приходи од пољопривреде остају у просеку на око 20% прихода домаћинства. Другим речима, сеоска домаћинства 80% својих прихода обезбеђују из других извора, углавном пензија и рада ван фарме.⁴⁷

Упркос кључној улози пољопривреде, и Босна и Херцеговина и Србија су рањиве на несигурност хране. Према подацима УН Организације за храну и пољопривреду (ФАО), док је преваленција потхрањености међу становништвом остала ниска у периоду између 2019 - 2021. за Босну и Херцеговину и Србију (испод 2,5% односно 3,3%, респективно), обе државе су показале релативно високу преваленцију умерене или тешке несигурности хране у укупној популацији (12,6% и 14,1%). Ово је повећање од 3% за обе државе у односу на претходне године (2014 - 2016). Тренутно такође постоји изузетно висока преваленца прекомерне тежине деце, као и гојазности међу одраслима у Босни и Херцеговини и Србији (12,8%/17,9% у Босни, 10,8%/21,5% у Србији).⁴⁸ Сегмент који ће највероватније бити погођен несигурношћу хране је рурално становништво које живи испод границе сиромаштва. Треба напоменути и родну димензију јер жене чине нешто више од половине сиромашних у земљи.⁴⁹

3. ЛОКАЛНЕ БОРБЕ И ОТПОР ПРОТИВ СТУДИЈЕ СЛУЧАЈА УГЉА

3.1. СЕЛА КЛИЧЕВАЦ И ДРМНО: РУДНИК ДРМНО И ТЕРМОЕЛЕКТРАНЕ КОСТОЛАЦ (СРБИЈА)

Кличевац и Дрмно су два села која се налазе у општини Пожаревац. Број становника је 1200, односно 900 становника.⁵⁰ Пожаревац је део смедеревског региона, који се налази на јужној граници Панонске низије, једног од највећих пољопривредних подручја Европе, са веома плодним, богатим иловастим лесним земљиштем. Смедеревски крај је познат по виноградима и воћњацима. Узгој воћа као што су дуње, крушке и шљиве може се видети посвуда, а ракија је једна од главних прерађевина. **Пољопривреда је међу главним изворима егзистенције становника Кличевца.** Пољопривредници узгајају разне врсте воћа (нпр. јабуке, крушке), орашасте плодове (нпр. лешници, ораси) и обрађују винограде. Узгој стоке, као што је узгој пилића, је уобичајен. Као и у другим деловима Србије, превладава мала пољопривреда, углавном за потребе сопствене потрошње. Само мањина оних који се баве пољопривредом су пољопривредници са пуним радним временом и у потпуности остварују приход од пољопривреде. У складу са укупним трендом у балканским земљама, многи Кличевчани су се иселили, постајући целогодишњи гастарбајтери у Аустрији, Немачкој, Швајцарској и Италији.⁵¹

Кличевац и његово оближње село Дрмно (7 км ваздушне удаљености) директно су повезани са површинским копом Дрмно. Данас се Рудник угља налази на само 200 метара од села Кличевац након нелегалног проширења како би се повећала производња са 9 на 12 милиона тона лигнита. Због своје близине, село је јако погођено утицајем рудника Дрмно, као и термоелектране Костолац. **Током протекле деценије уништено је око 3000 хектара пољопривредног земљишта и претворено у површински коп и путеве.**⁵²

РУДНИК УГЉА ДРМНО И ТЕРМОЕЛЕКТРАНА КОСТОЛАЦ

Рудник Дрмно (површински коп) налази се у источном делу угљеног басена Костолац и простире се на површини од око 50 км². Рудник Дрмно је последња преостала активна јама у комплексу рудника Костолац и снабдева угљем Термоелектрану Костолац.⁵³ Рудником Дрмно управља ОПМ Костолац, подружница Електропривреде Србије (ЕПС). Подземно вађење угља у Костоцу почело је још 1870. године, што је довело до уништења и губитка неких од најплоднијих земљишта у Србији. Био је то једини извор енергије за српску индустрију и саобраћај у то време.⁵⁴ Данас постоје две термоелектране: Костолац А и Костолац Б. Обе термоелектране имају по два блока. Костолац тренутно има два складишта пепела; Очекује се да ће један од њих ускоро бити угашен пошто је скоро достигао свој пуни капацитет. Новије складиште пепела било је предмет неколико контроверзи и још није у потпуности функционално.⁵⁵ ЕПС такође планира да отвори нови рудник угља - Костолац Запад (Запад) - у западном делу костолачког рударског региона. У ту сврху би се експрописало неколико стотина хектара земље.

Рудник угља Дрмно | аутор: Wikimedia Commons

ПРОШИРЕЊЕ ТЕРМОЕЛЕКТРАНЕ КОСТОЛАЦ - КОСТОЛАЦ БЗ

У 2010. години најављен је план поновног успостављања и изградње нове електране на само 15 км од границе са Румунијом - Костолац БЗ (трећи блок термоелектране Костолац Б), а изградња је скоро готова. Овај велики енергетски пројекат финансира Цхина Ехим Банк, а њимеуправља Цхина Мацхинеру Енџинееринг Цорпоратион (ЦМЕЦ).⁵⁶ Државно предузеће ЕПС је повећало годишњу производњу угља са 9 на 12 милиона тона како би обезбедило планирани Костолац БЗ.⁵⁷ Пројекат Костолац БЗ је прожет неправилностима и недоследностима: није било тендерске процедуре, није било скупштинског надзора и није било процене утицаја на животну средину (ЕИА) ни за проширење рудника ни за било какву анализу прекограничног утицаја. Ово је изазвало неколико правних радњи, укључујући и формалну тужбу Српског центра за екологију и одрживи развој (ЦЕКОР) републичком управном суду, којом се оспорава одлука Владе да одобри наводно незакониту ЕИА студију која је рађена за

Костолац БЗ.⁵⁸ ЦЕКОР је два пута добио судски спор, али је, користећи рупе у српском законодавству, влада једноставно поново издала ЕИА дозволу, коју је ЦЕКОР касније још једном оспорио на суду. Ново постројење ће погоршати животну средину и здравље локалног становништва (нпр. хроничне плућне болести, срчана оболења и астму), а процењује се да ће више од 1200 људи умрети од преране смрти након отварања погона.⁵⁹ Даље, вероватно је да ће се обрадиво земљиште експроприрати, а људи преселити како би се изградила железница која би ишла кроз оближње село,⁶⁰ једнако оштећујући археолошка налазишта.⁶¹ Од новембра 2022. године, према речима српског министра рударства и енергетике, чека се испорука последњег контингента кључне опреме.⁶²

Термо-електрана Костолац | аутор: ЦЕКОР, Србија

Током интервјуа, пољопривредник је испричао причу о свом сину који је изгубио пољопривредно земљиште како због нелегалног проширења рудника (извршено без одговарајуће ЕИА) тако и због изградње јавног пута делимично за рударске радове. Породица је поднела тужбу за одштету за изгубљену земљу и производе, али безуспешно. Друга сељанка критиковала је одлуку локалног парламента да 40 хектара пољопривредног земљишта предели за индустријску употребу како би се омогућило рударење.

Рударство доводи до ослобађања честица угљене прашине које садрже тешке метале и потенцијално токсичне елементе у ваздух. У Србији се ствара електрофилтерски пепео и несагорели остаци угља,⁶³ и лако сраспршују током и након одлагања у постојеће наслаге пепела. У скорије време ЕПС меша угљени пепео са гипсом од десулфуризације (DeSOx) без смањења количине летећег пепела у ваздуху.⁶⁴ Лигнит са линије Дрмно сагорева у термоелектрани Костолац за производњу енергије, при чему се стварају велике количине летећег и приземног пепела, који се потом одлаже на оближње депоније. Термоелектрана Костолац годишње произведе око 740,000 тона пепела.⁶⁵ Према речима локалних малих пољопривредника интервјуисаних у Кличевцу, они трпе последице овог загађења прашином, укључујући нове биљне болести које су видљиве на лишћу, као и значајан пад приноса у њиховим воћњацима и виноградима, који се заправо погоршава што је земљиште ближе руднику. Они су приметили да када је пољопривредна парцела унутар 200 метара од рудника угља, приноси могу пасти за око 30%, што знатно утиче на њихов приход. Студија спроведена 2016/2017 на узорцима земљишта са пољопривредног земљишта у близини термоелектране Костолац открила је висок ниво недозвољених тешких метала у земљишту, као што су бакар, олово, цинк, арсен, хром и никл.⁶⁶

Људи пате од бројних здравствених утицаја који се приписују руднику и термоелектрани. А Незапослен и болестан човек који живи на крају транспортног појаса у Кличевцу рекао је да не може да приушти 30 до 40 евра (32 до 43 долара) колико му је потребно за лекове месечно. Према ЦЕКОР-у, пре изградње саобраћајног појаса није вршена процена утицаја, нити је створена тампон зона између села и појаса. Овај појас преноси најмање 150 милиона тона угља.

Велика количина угља произведеног у Дрмну сагорева у термоелектрани Костолац, која је позната по производњи огромне количине подземних вода.⁶⁷ Поред тога, електрана користи и милионе кубних метара хемијски обрађене воде из Дунава која се након употребе одбацује назад у Дунав.⁶⁸ Само за електрану Костолац је уграђено 400 пумпи за одвођење огромне количине воде, што заједно са поремећеним протоком подземних вода које доводи до заливања чини пољопривредно земљиште знатно мање продуктивним. Услед повишеног водостаја, мештани се жале и на редовне поплаве у подрумима и подземним оставама њихових кућа. Осим тога, рударство утиче на воду у домаћинству. Испитаник у Кличевцу се пожалио да текућа вода више није погодна за свакодневну употребу и да зато морају да путују у суседно село по воду. Слично овоме, други саговорник који живи прекопута термоелектране у Кличевцу објаснио је да се возе до оближњег извора по воду за свакодневну потрошњу. Ово додаје додатни притисак на приходе сељана јер су приморани да возе и плаћају бензин.

Поред свега тога, промењиви обрасци ветра такође врше утицај на производњу усева. Због крчења шума и уништавања брда како би се отворио простор за рударство, ветар, који је некада дувао са истока, сада долази и са истока и са запада. Ово хлади ваздух и негативно утиче на производњу усева. Штавише, западни ветар који долази из правца рудника носи млаз загађеног ваздуха и прашине. Локални сељани су због тога веома забринуте због контаминације њихове хране. Један саговорник је јасно изразио: „Са тако високим степеном загађења земљишта и воде у Костоцу, сва узгојена храна је контаминирана“. Иако није било лабораторијских испитивања на локално произведеној храни, велика је вероватноћа да таква храна може да садржи отровне твари, као што је случај у Тузли, Босна и Херцеговина, гдје се налази термоелектрана Тузла (погледајте оквир у наставку).

АНТРОФИЛЕ 5

ПРИМЕР КОНТАМИНАЦИЈЕ ТЛА И ХРАНЕ ПЕПЕЛОМ ОД УГЉА У ТУЗЛИ, БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА

Тузла је трећи по величини град у Босни и Херцеговини, са околним подручјима које карактерише један од највећих угљених басена у држави. Термоелектрана Тузла је највећа електрана на угљем којом управља Електропривреда Босне и Херцеговине (ЕПБиХ), јавно предузеће, од 1963. године. Термоелектрана Тузла годишње произведе око 600,000 м³.⁶⁹ За одлагање пепела од угља меша се вода и пумпа у подешене оближње вештачке базене и/или у бочну долину притока реке Јале.⁷⁰ Од укупно 173 хектара површине под пепелом, 73 хектара је покривено земљом и минералним супстратима. Локални фармери су их користили за пољопривредну производњу (тј. кукуруз), што је омогућило да храна произведена на њима уђе у ланац исхране више од једне деценије.⁷¹

A study conducted by the Center for Ecology and Energy (Centar za ekologiju i energiju)⁷² Студија коју је спровео Центар за екологију и енергију (Центар за екологију и енергију) је открила да тло које се тренутно користи за пољопривреду садржи изузетно високе концентрације никла и висок ниво контаминације хромом и кадмијем. Такве хемикалије су такође пронађене у локално произведеној и продаваној храни као што су јаја, као и поврће (нпр. црни лук, бели лук, зачинско биље). Испитани узорци косе локалног становништва показали су присуство високо токсичних тешких метала, што је највероватније резултат уноса хране (исхрана) и изложености животној средини (антропогени извори). Друга студија коју је провео Универзитет у Бечу и коју је

финансирала Европска унија уочила је како испуштање непречишћене, алкалне и токсичне воде за транспорт пепела са одлагалишта представља велики еколошки терет за локалне водне ресурсе и водене организме.⁷³

Забринути сељани настављају производњу и продају локално произведену храну (тј. кукуруз за кукурузни хлеб), несвесни њене опасности, јер надлежни органи не предузимају ништа.

„Крајње је време да власти подузму мере како би заштитиле интересе становништва, а не загађивача.“

- Денис Жишко, Аархус центар, Босна и Херцеговина

Загађено земљиште се користи у пољопривреди, Тузла | аутор: ФИАН Интернешнл

За време трајања интервјуа, људи су изразили забринутост у вези са недостатком демократског управљања: Локалних избора није било од 2013. године, а локални грађани не осећају да могу активно учествовати у доношењу одлука. Наводно, локални сеоски савет контролише владајућа странка, а све представнике локалне самоуправе именује Општинска власт Пожаревца. Пољопривредници су даље поделили у којој мери је рударство довело до смањења корисне вредности њихове земље. Рудници врло често умањују повољну вредност крајолика, а садашње технике које се користе за рекултивацију и ублажавање последица не могу поништити катастрофалне ефекте које рударство има на земљиште.⁷⁴ Сељани нису у могућности да продају своју земљу по разумној цени и немају другу опцију осим да остану ту где јесу.

Пољопривредници су истакли генерално тешку ситуацију са којом се суочавају у Србији, као и недостатак државне подршке, као што је, на пример, пласирање њихових производа на тржиште. Пољопривредници морају да сnose терет промена тржишних цена због флукуације цена, један пример је када су цене пшенице и кукуруза пале због инфлације еура. Уз све ово, пољопривредници су наводно забринути због губитка свог пољопривредног земљишта ради планираног успостављања депоније отпада од 50 хектара, соларног парка и ветроелектране (погледајте оквир испод). Они су скептични и жале се да влада даје приоритет изградњи соларног парка на обрадивом земљишту иако би могли подржати сељане да уместо тога постављају соларне панеле на кровове кућа.

АНТРФИЛЕ 6

ВЕТРОПАРКОВИ И СОЛАРНИ ПАРКОВИ У КОСТОЦУ

ЕПС планира отварање свог првог ветропарка са 20 турбина од 73 мегавата (MW) које

ће бити распоређене преко Дрмна, Петке, Ђириковца и Кленовника на површинским коповима и депонијама термоелектрана Костолац (филијала ОПМ). Пројекат ће коштати око 114 милиона евра (122 милиона долара), од чега ће 80 милиона евра (86 милиона долара) бити финансирано из кредита Немачке развојне банке КФВ.⁷⁵ ЕПС предвиђа и соларни парк код електране Костолац. Према тендерској документацији, соларни парк ће се градити у близини села Петка, у оквиру јаловишта површинског копа термоелектране.⁷⁶

Сељани и локална невладина организација страхују да би ветропарк могао учинити крчење шума неизбјежним и да ће соларни парк уништити обрадиво земљиште. Није јасно ко ће бити реализатор пројекта – ЕПС или приватни актер – међутим, мештани села дижу глас против могућности изградње соларне електране на ораницама.⁷⁷

Електрана Костолац | аутор: Wikimedia Commons

Ситуација у **Дрмну** је и гора. Смештен директно на рубу рудника и још ближе термоелектрани од Кличевца, **Дрмно је у целости окружено рудником и електраном. Више практично и нема обрадивог земљишта јер је опустошено ради рударства.** Многи људи су, наиме, морали да поклањају своје оранице, како је објаснила једна жена, која је такође истакла постојеће неправилности: „Рудник је одузео 10 хектара наших ораница, такође и нешто пашњака и шуме од моје породице. Сталне културе нису биле компензоване. Компанија није надокнадила у складу са одговарајућим законима који регулишу експропријацију. Неки људи су преварени и нису добили адекватну накнаду.⁷⁸ Други уопште нису примили никакву надокнаду за производе.“ Интервјуисани мештани су такође изјавили да компензација за експроприсано земљиште није исплаћена у складу са одговарајућим законима.⁷⁹ Други сељанин и представник локалног удружења Здравно Дрмно је објаснио: „Наше село је имало 1800 хектара пољопривредног земљишта. Данас има само 50 хектара, ако не и мање. Када је почело рударење уништило ми је виноград. Одштета коју је моја породица добила је била неадекватна јер се односила само на пољопривредно земљиште али не и кућу, јер фирма не жели да се пресели. Хоћеш ли добити адекватну надокнаду зависи од чланства у владајућој странци. Корупција буја. Ако сте члан, онда можете чак добити троструко вишу накнаду за исту парцелу.“

Приступ чистој води за пиће и наводњавање је у Дрмну постао прави изазов. Мештани се жале да вода није прикладна за пиће, а понекад ни за умивање лица. Као што се види у случају Кличевца, мештани села у Дрмну такође морају да доносе воду из других места. Након већег загађења, лош квалитет воде утиче и на мале количине локално произведеног поврћа. Пре почетка рударења људи су сами узгајали храну, али сада људи купују већину онога што једу. Једна жена је изразила своје јаде: „Пре четрдесет година имали смо овце, свиње и четири краве и бика. Продавали смо млеко и сир. Узгајали смо и шећерну репу, сами правили пшенично брашно, узгајали купус и друге

врсте поврћа. Јели смо оно што произведемо и били смо самостални. Сада морамо откупити све прехранбене артикле јер нам је сво пољопривредно земљиште експроприсано за рудник и уништено. Кад узгајаш своју храну знаш шта једеш. Ако купујте храну извана, квалитет није исти.“

Интервјуисани мештани наводе и да цело село физички тоне; тачније, село клизи у правцу оближње реке Млаве због нелегалног проширења одлагалишта за рударење. Надаље, вибрације тла и зрачни удари из рударских операција узрокују пукотине у кућама. Једна жена је изразила страх да би јој се гаража и кућа могли урушити због дубоких пукотина. Према интервјуима које је ЦЕКОР обавио пре пет година, од 200 домаћинстава у Дрмну, 160 домаћинстава има пукотине. Наиме, жалба сеоске породице коју подржава ЦЕКОР против пуцања и данас остаје нерешена.⁸⁰

„Село тоне у тренутку док ми разговарамо.“

Звездан Калмар, координатор за енергетику и климатске промене, ЦЕКОР

Нарочито у Дрмну, загађење ваздуха је најгоре. Због прашине и дима одећа се не може сушити напољу, а људи се жале на отежано дисање. принуђени су да оставе прозоре затворенима, не само због прашине, већ и због неподношљивости мириса и целокупног загађења ваздуха изазваног рудником. Многи становници су развили астматичне алергије. Штавише, људи примећују пораст уролошких проблема, као и рака, који су наводно повезани с прашином. Нарочито су погођени рудари, према неколико испитаника, а многи од њих не живе више од неколико година након своје старосне доби за пензију. Једна интервјуисана мештанка села је објаснила: „Мој син и остали чланови породице раде у ЕПС-у. Мој муж има проблема са дисањем и има проблем са јетром и прима инвалидску пензију. Не може да дише и треба му кисеоник. Баш прошлог месеца је био у болници и умало умро. Такође се суочавам са многим здравственим проблемима са штитњачом, високим хормонима и дијабетесом. Ми трошимо око 30-40 еура месечно на медицинске трошкове. С обзиром да нам је месечна пензија мања од 200 еура, ово је много. Зависимо од наше деце да нас издржавају. Већина здравствених проблема са којима се суочавају становници Дрмна, верујем да је везана за рудник.“

Утицај вађења угља на здравље радника у руднику (као што су пнеумокониоза, туберкулоза, астма и други хронични плућни поремећаји, као и респираторни поремећаји)⁸¹ интензивно се проучава. Међутим, не постоје званични владини извештаји који се односе на такве здравствене податке и утицаје на локалном нивоу села. ЕПС не приказује релевантне нивое загађења за термоелектране, тако да мештани села немају информације о загађењу ваздуха. Суочен с неактивношћу владе, један интервјуисани фармер је проактивно мерио загађиваче користећи једноставну опрему за мерење. Због репресије са којом се суочава, не може јавно објавити своје податке. Локални лекар је уочио случајеве смрти младих сељана узрокованих раком и уролошким тегобама, али и шути из страха да ће бити жигосан као државни непријатељ. Страх се надвија над локално становништво због иступа против рудника и државе која је законски власник рударства и термоелектрана.

Један сељанин је навео: „Ако не подржавате владајућу странку, онда нема изгледа за посао у рудницима. Такође нећете добити никакву здравствену заштиту.“ Локални активист је објаснио да је забрањено снимање у близини рудника и термоелектрана. „Ако вас ухвате без дозволе, одлазите у затвор. Узнемираваће вас и можете изгубити посао. Могли би чак и угрозити ваше породице и децу. Стварајући страх, држава онемогућава људима приступ информацијама.“

Осим загађења ваздуха, бука је такође фактор који негативно утиче на здравље. Према сведочењима, машине као што су машине за копање, камиони, дробилице, транспортне траке, између осталог, раде 24 сата дневно, 7 дана у седмици, а људи су стално изложени буци. Осим тога, људи се жале и на вибрације узроковане покретном траком и тешком машинеријом.

3.2. КАМЕНГРАД, ОПШТИНА САНСКИ МОСТ: РУДНИК УГЉА КАМЕНГРАД (БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА)

Каменград је село са око 2300 становника које се налази у општини Сански Мост, Унско-сански кантон, Федерација Босне и Херцеговине. Подручје око Каменграда углавном се користи за пољопривреду. Тло је изузетно плодно а клима погодује за две жетве годишње (нпр. озиму пшеницу и кукуруз). Пољопривредна производња је разноврсна, уз сточарство и узгој разних култура, нпр. зоб, соја и лубеница.⁸² Осим рудника, у Каменграду нема друге веће индустрије.

АНТРФИЛЕ 7

РУДНИК УГЉА КАМЕНГРАД И ПЛАНИРАНА ТЕРМОЕЛЕКТРАНА КАМЕНГРАД

Рудник угља Каменград налази се у близини Санског Моста. Рудник угља је смештен усред села Каменград. Након што је претходни државни оператер рудника РМУ Каменград отишао у стечај 2014. године, 2015.⁸³ године је додељена 30-годишња рударска концесија једном од босанскохерцеговачких грађевинских објеката, Лагер д.о.о. Рудник садржи 115 милиона тона доказаних резерви угља и око 400 милиона тона неискориштених резерви угља. То је једна од највећих резерви угља, не само у Европи, већ и у свету.⁸⁴ Ископани угаљ се продаје електранама на угаљ у Босни и Херцеговини, али и суседним државама. Данас је то једини рудник у приватном власништву у Босни и Херцеговини. У новембру 2017. године потписан је Меморандум о разумевању за електрану у близини рудника између Енерџи Чајна Интернешнл (China Energy Engineering Corporation Limited,) и добављача грађевинске опреме Лагер д.о.о.⁸⁵ Изградња термоелектране се сматрала стратешким пројектом и једном од највећих инвестиција у енергетском сектору Босне и Херцеговине.⁸⁶

Рудник угља Каменград | аутор: ФИАН Интернешнл

За време интервјуа, људи су изјавили да их нико није консултовао пре оснивања рудника и да релевантне информације нису јавно доступне. **За рудник су сазнали тек када су пристизали камиони и машине и када су почели радови.** Када је експлоатација почела 2010. године, неколико породица је расељено како би отворили простор за руднике угља.⁸⁷ Сељани су даље испричали како Лагер д.о.о данас наставља ширење и купује некретнине од сељана који су

вољни да их продају. Један пољопривредник се жалио како жели наставити радити на својој земљи и узгајати краве, али недавно копање које је извршио Лагер д.о.о. на земљи коју су купили у близини не дозвољава му да ради слободно као пре. Уз то, узгајао је и кукуруз и пшеницу како би направио властити крух и производио свеже млеко и сир, али је прашина из рудника све то зауставила. У међувремену, други фармери су видели како њихово пољопривредно земљиште уништава експлозив који се користи за дубоко ископавање рудника (до 100 метара испод земље), узрокујући пукотине и повећање лавина. Једнако су истакли да рад рудника може узроковати клизишта. Пољопривредници се стога суочавају са огромним изазовима када је у питању већа производња.

Услед експлоатације угља, локално становништво је свакодневно изложено загађењу ваздуха рудничком прашином и димом узрокованим спорадичним пожарима на локацији лежишта угља.⁸⁸ Људи пате и од загађења буком због веома гласних рударских активности које наводно трају 24 сата дневно. Ни предузеће ни влада не врше мерења, а мештани су приморани да прихвате буку.

Уз рањивост система производње хране, сељани тврде да климатске промене већ утичу на пољопривредну производњу. На пример, како каже локални пољопривредник, сведочио је како је због променљивих временских прилика јутарња роса, коју је пружала оближња планина Грмеч, а која је битан фактор за влажење усева за раст, сада мања током лета. Али упркос губитку здравог тла за производњу хране, фармери не престају да брину о природи и настављају да стичу знања о екосистемима. Један фармер је објаснио да стално открива колико је његова земља плодна, на пример, чак и бројно камење разбацано по пољу има своје специфично значење: упија топлоту и хлади биљке у врелим летњим данима.

Након оснивања рудника, цене земљишта су скочиле у небо.⁸⁹ Многима се наводно обраћао сумештанин – запосленик компаније Лагер д.о.о. – који примењује различите тактике како би их уверио да продају своју земљу.⁹⁰ Осим тога, рударство се често обавља и поред поља људи, тако да они немају другу опцију осим да продају земљу, јер постаје непогодна за обраду. Правна борба против компаније изискује финансијска средства која многи једноставно немају.

Осим наведеног, према тврдњама мештана села, река Блиха (притока реке Сане)⁹¹, у непосредној близини рудника угља, више пута је била загађена рударењем, детонацијама и операцијама дренаже. Сведоци су и нерегулисано одлагање јаловине дуж њеног корита.⁹² До данас, мештани села морају да наставе да користе расположиве изворе воде, иако доводе у питање квалитет воде јер ни компанија ни влада нису извршили званична мерења у погледу могуће контаминације. Блихин Скок, регионално познат водопад који је 1954. године проглашен спомеником природе, налази се у близини рудника. Овај водопад је сада угрожен неадекватним складиштењем угља и јаловине, само неколико километара узводно од водопада.⁹³ Влада није подузела никакве мере да се супротстави или избегне било каква даља штета коју узрокује Лагер д.о.о.

Након проналаска угинуле рибе у реци Блихи у септембру 2020. године, становници су уз помоћ Центра за животну средину (ЦЗЗС), еколошке невладине организације, поднели притужбу локалној инспекцији за животну средину са намером да докажу везу између загађења реке и рударске активности.⁹⁴ Иако је Инспекторат изрекао казну Лагеру д.о.о. неколико пута, казна је толико маргинална да је компанија лако плаћа и не сноси никакве последице.⁹⁵

У скорије време сељани Санског Моста су се противили изради плана за изградњу нове термоелектране са два блока, укупне снаге 430 мегавата у близини рудника Каменград. Према речима становника, држава је наводно већ дала концесије за откопавање суцедног брда рудника Каменград (10 000 ха). Локална неваљина организација тврди да овај рудник (Злауша) тренутно запошљава између 50 и 100 радника.⁹⁶ Становници Каменграда су веома забринути због

текуће штете у природном окружењу рудника и скептични по питању економске исплативости рудника.

Конкретно, приближна локација у близини реке Сане навела је становнике да сумњају у утицај пројекта на екотуризам, пољопривреду и очување.⁹⁷ У мају 2018. године, одржана је посебна тематска седница Општинског већа на којој се расправљало о планираној термоелектрани Каменград и одлуци да се убудуће „не предузимају никакве активности у вези са овом иницијативом без сагласности Општинског већа и грађана Санског Моста“.⁹⁸ Ова одлука је поновљена на јавној расправи о просторном плану Унско-санског кантона одржаној у августу 2018. године у Санском Мосту, на којој су учесници тражили да се из тог плана избаци изградња термоелектране Каменград.⁹⁹ Од данас је мало вероватно да ће постројење икада кренути с радом, али још увек није службено отказано.

3.3. УГЉЕВИК: РУДНИК УГЉА И ТЕРМОЕЛЕКТРАНА (БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА)

Угљевик, смештен на североистоку Босне и Херцеговине, у Републици Српској, је град и општина са око 4000, односно 16000 становника. Угљевик има дугу историју рударства још од 1899. године, а име града је изведено од речи „угаљ“. **Када је 1980-их почело рударење у Угљевику, ранији град Угљевик је уклоњен за потребе рударства и људи су морали преселити у новоизграђени комплекс (Нови Угљевик).**¹⁰⁰

Становници Угљевика данас су или запослени у термоелектрани Угљевик или се баве пољопривредом. Чак и они који раде у електрани имају малу парцелу (око један хектар). Према речима локалног сељанина: „Сви се овде баве пољопривредом као „споредном зарадом.“

АНТРФИЛЕ 8

РУДНИК УГЉА УГЉЕВИК И ТЕРМОЕЛЕКТРАНА УГЉЕВИК

Термоелектрана Угљевик пуштена је у рад 1985. године и има капацитет од 300 мегавата. Налази се у подножју планине Мајевице. Термоелектрану Угљевик напаја оближњи површински коп Угљевик на пољу Богутово Село.¹⁰¹ Постројење је у власништву и њиме управља Рудник и термоелектрана Угљевик (РиТЕ) Угљевик, подружница државне интегрисане Електропривреде Републике Српске (ЕПС). Термоелектрана Угљевик емитује више SO₂ од свих немачких електрана на угаљ заједно и скоро 50 пута више од највећег загађивача у ЕУ, Беџхатова у Пољској.¹⁰² Угљевик се због тога често назива „европским Чернобилем“. Иако је 2009. године потписан уговор о финансирању за уградњу опреме за одсумпоравање (DeSOx), инсталација још увек не ради због неколико проблема.¹⁰³ ЦЗЗС је у више наврата оспорио планове за проширење постојеће електране с две нове јединице на угаљ од 300 мегавата због недостатка јавних консултација и неусклађености пројекта с прописима ЕУ.¹⁰⁴ Упркос првобитној најави, Кина је одбила да финансира пројекат Угљевик 3.

Рудник угља Угљевик | аутор: ЦЗЗС, Босна и Херцеговина

Да би се изградила термоелектрана Угљевик расељено је 200 домаћинстава из села Богутово (које се налази поред термоелектране Угљевик) и више од 50 породица из Старог Угљевика. Додатних 50 домаћинстава је исељено након рата у БиХ (1982-85). И данас у близини рудника живе многе породице. Док су једни остали јер нису хтели да напусте своје домове, други су остали због нерешених уговора о експропријацији.¹⁰⁵ Један саговорник је додао: „Када се посао с угљем проширио, шума је посечена и земљиште ископано”. И данас се, због проширења постојећег рудника угља, неке куће у селима Мезгарја и Богутово Село измештају.

Упркос угљу и његовој експанзији, Угљевик остаје воћарска регија. Током интервјуа, локални фармери су поновили утицај и рудника угља и електране, посебно у погледу прашине која изгледа да доводи до смањења плодности пољопривредног земљишта. Термоелектрана Угљевик производи око 420,000 м³ пепела годишње.¹⁰⁶ Упркос томе што су различити по величини и обиму, сви пољопривредници продају своје пољопривредне производе као што су јабуке, шљиве и трешње, како би преживели и опстали. Пољопривредници који живе поред електране приметили су како смер ветра и прашине из термоелектране утичу на квалитет узгојеног воћа. Иако нису спроведена никаква конкретна истраживања о утицају наслага прашине на вегетацију и усеве у Угљевик, неке студије показују да прашина коју стварају рудници угља може довести до смањеног раста, заматања плодова и лезија листова, као и до делимичне дефолијације.¹⁰⁷ Осим проблема с квалитетом, пољопривредници морају издвојити додатно време за чишћење жетве која је прекривена дубоким слојем прашине. Један саговорник је рекао да је у мају и јуну (сушна сезона) ниво прашине најгори. Ово подручје је одавно престало са производњом шљиве „пожегаче”, а некада је важило за најбоље подручје у којем се производи толико жељена шљива „шљивовица”.¹⁰⁸ Вода за наводњавање је и даље доступна, међутим, мештани се плаше да ће нестати ако се успостави још један рудник (према плановима који су већ у току).

Термоелектрана Угљевик изазива озбиљне здравствене утицаје, доприносећи 48% свих здравствених утицаја термоелектрана на угљ у Босни и Херцеговини које су укључене у Национални план за смањење емисија. Његове емисије приписују се највећем броју астматичних симптома код деце, те највећем броју случајева бронхитиса код деце због емисије прашине, те пријема у болницу због кардиоваскуларних и респираторних симптома.¹⁰⁹ Становници села примећују пораст броја комшија који се жале на респираторне болести и на рак.

Клизишта и оштећења на локалним путевима узрокована експлоатацијом угља повећавају се из године у годину. Многе куће су имале пукотине, али према речима једног саговорника, влада је одбила да обезбеди надокнаду. У протеклих 12 месеци обештећена је само једна породица чија је кућа била највише погођена пукотинама.

Упркос ненадокнадивој штети која је нанесена природи и здрављу људи, у плану је успостављање два нова блока за термоелектрану Угљевик (укупно 700 мегавата). У 2018. години, због низа емисија и процедуралних грешака, први процес процене животне средине је заустављен. Општина Угљевик је изнела озбиљне проблеме еколошких штета, укључујући промене морфологије терена, пејзажа, климатских фактора и хидролошког режима, које захтевају

расељавање локалног становништва, те указала на штетне утицаје на флору и фауну и здравље људи. За време јавне расправе одржане 31. августа 2022. године, локални пољопривредник је прокоментарисао опасност по изворе питке воде и земљиште у радијусу од 1 км од нове планиране термоелектране на угаљ и одлагалишта, шљаке и других штетних материја електрана на угаљ. Он је критиковао и нацрт процене утицаја на животну средину као недовољан и да није анализирао укупан утицај термоелектрана на угаљ на здравље, усеве, шуме и водне ресурсе локалних заједница.¹¹⁰ Окружни суд у Бањој Луци је у децембру 2022. године поништио раније одобрење пројекта проширења због неучешћа јавности у процесу планирања животне средине и неадекватне процене емисија загађења као што је угљен-диоксид. Међутим, још увијек није решено званично отказивање проширења од 700 мегавата.¹¹¹

„Политике и закони су ту да се поштују и прописно прате. Која је сврха да их имамо ако се једноставно игноришу? Ми морамо нашу околину одржати чистом, живом и дозволити људима и заједницама да живе на својој земљи онолико дуго колико то желе“

- Драган Остић, Енергија и климатске промене, ЦЗЗС

4. АНАЛИЗА ЉУДСКИХ ПРАВА ЗА ПОВЕЗИВАЊЕ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ С ЉУДСКИМ ПРАВИМА

Горе описане студије случаја локалне борбе и отпора против угља у две земље западног Балкана које већину своје енергије добивају из угља – Србији и Босни и Херцеговини – јасно показују да свака фаза циклуса угља штети животној средини и утиче на људска права, посебно право на храну и исхрану (РтФН), сродна права и право на сигурну, чисту и одрживу животну средину.

Србија и Босна и Херцеговина су државе потписнице неколико међународних инструмената о људским правима, било путем сукцесије или ратификације. Међу њима су *Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима* (ИЦЕСЦР), *Међународни пакт о грађанским и политичким правима* (ИЦЦПР), *Конвенција о елиминацији свих облика дискриминације жена* (ЦЕДАВ) и *Конвенција о Правима детета* (ЦРЦ). Обе државе су такође ратификовале *Европску конвенцију о људским правима*. На основу својих обавеза према овим инструментима, обе државе морају предузети проактивне мере за поштовање, заштиту и испуњавање људских права садржаних у њима и уздржавати се од било каквих радњи и пропуста који би могли водити до нарушавања њиховог уживања. Ови уговори о људским правима су саставни део националних правних система у Републици Србији (*Устав*, Члан 16) и Босни и Херцеговини (*Устав*, Члан ИИИ 3 б). Поред каталога људских права која су изричито призната у уставима,¹¹² национални правни и политички оквири прецизирају имплементацију обавеза Србије и Босне и Херцеговине у погледу људских права на националном нивоу.

Србија је гласала и за Декларацију УН о правима сељана и других људи који раде у руралним подручјима (УНДРОП). Обе су стране у *Конвенцији о биолошкој разноликости* (ЦБД), мултилатералном споразуму који покрива биодиверзитет на свим нивоима: екосистеме, врсте и генетске ресурсе. Штавише, будући да су Србија и Босна и Херцеговина државе чланице УН-а, обе имају мандат да размотре Резолуцију Генералне скупштине УН-а о праву на сигурну, чисту и одрживу животну средину (Уредба 76/300).

Поред наведеног, Србија и Босна и Херцеговина су споразумне стране и потписнице следећих споразума и обавеза везаних за климу и енергију: Паришки споразум, *Уговор о оснивању енергетске заједнице* и Софијске декларације о Зеленој агенди за западни Балкан.

Анализа људских права у горе описаним студијама случаја приказује везу између енергије, животне средине и пољопривреде и производње хране. То баца светло на степен којим је циклус угља загадио ваздух, воду и тло; оштетио оранице и пољопривредне производе; нанео непоправљиву штету људском здрављу; и допринео злоупотребама и кршењима (или претњама) људских права локалних заједница због поступака и пропуста држава, посебно РтФН и међусобно повезаних људских права. Ипак, упркос свему томе ове две државе настављају планирати проширење и (поновну) изградњу нових термоелектрана на угљ уз помоћ вањских актера и финансирања.

4.1. УНИШТАВАЊЕ И ГУБИТАК ОБРАДИВОГ ЗЕМЉИШТА И ДРУГИХ ПРИРОДНИХ РЕСУРСА И ПОГОРШАЊЕ ПЛОДНОСТИ ТЛА

Смедеревски крај, Каменград и Угљевику су познати по плодној земљи и успешној пољопривреди. Нажалост, ова земљишта су порушена како би се направило место за руднике угља. Због тога су, **сеоске заједнице у Кличевцу, Дрмну, Каменграду и Угљевику изгубиле своју земљу – примарни извор егзистенције.** Рудници угља су такође узроковали расељавање руралних заједница са својих традиционалних територија. **У Угљевику је рударство изненада продрло у села, ометајући животе становника, земљу и заједнице, што је резултирало пресељењем читавих села.** Ако се ови услови наставе, ризик од клизишта такође изазива забринутост због могућег расељавања заједнице у Каменграду и Угљевику.

У Кличевцу је 3000 хектара ораница подлегло рудницима и путевима. Ширење рудника и пратећих објеката, попут путева и депонија, у Кличевцу и Каменграду и даље угрожавај пољопривредно земљиште.

Рударске активности су опустошиле пољопривредно земљиште на више начина. Површинска експлоатација, која подразумева употребу експлозива за ископавање рудника, изазвала је пуцање пољопривредних парцела у Каменграду. Пепео од угља који стварају рудници такође је угрозио квалитет тла, што је довело до пада плодности тла и смањења пољопривредне производње у свим погођеним селима. Прашина настала рударским активностима у Кличевцу довела је до појаве нових биљних болести о којима су сведочили пољопривредници.

Крчење шума и уништавање брежуљака узроковано мињањем довело је до промена у обрасцима ветрова и охладило температуру ваздуха, што је допринело смањењу пољопривредне производње у Кличевцу. Ветрови који носе загађени ваздух и прашину из рудника такође имају штетан утицај на жетву.

Овај ланац негативних утицаја знатно погађа права заједница на храну и исхрану. Руралне заједнице у погођеним подручјима боре се да прехране себе и своје породице јер су изгубиле средства за живот, о чему сведочи и пад жетве у сва четири села. Чланови заједнице су присиљени на компромисе у погледу уноса хране и исхране, било због наводног загађења, губитка средстава за узгој хране или потребе за куповином хране слабијег квалитета, што још додатно оптерећује приходе њиховог домаћинства.

Уништавањем пољопривредног земљишта како би се направило место за рударске активности, Србија и Босна и Херцеговина су прекршиле своје обавезе да поштују РтФН, који захтева од држава да не ометају приступ и доступност адекватне хране или ресурса потребних за производњу хране. Рударске активности су загадиле, смањиле и погоршале земљиште и пољопривредну производњу, кршећи обавезе Србије и Босне и Херцеговине да поштују и штите РтФН, посебно у Каменграду.

Осим тога, преименовање пољопривредног земљишта у индустријску употребу у Кличевцу није извршено у складу са *Законом о пољопривредном земљишту* Србије, који има за циљ заштиту пољопривреде и њезине примарне намене пољопривредних делатности кроз одредбе о кориштењу, продаји и ослобађању пољопривредног земљишта. Слично овоме, *Закон о пољопривредном земљишту Босне и Херцеговине* наглашава посебну заштиту пољопривредног земљишта и очување његове основне намене за пољопривредну производњу.

Даље, проширење рудника Дрмно и изградња термоелектране Костолац БЗ су у директној супротности са *Законом о процени утицаја на животну средину* и *Законом о рударству*, који прописују да је продужење без дозволе незаконито. Међутим, битно је напоменути да је Босна и Херцеговина заштитила РтФН насеља Каменград тако што је осигурала да се будуће активности на термоелектрани Каменград неће одвијати без сагласности Општинског већа и грађана Санског Моста.

Планирана термоелектрана Костолац БЗ у Србији и термоелектрана Угљевик у Босни и Херцеговини имају прекограничне импликације. Пропустом да обавесте суседне државе (Румунија за Костолац и Србија за Угљевик) „што је раније могуће, а најкасније у тренутку када о пројекту обавиесте сопствену јавност“, обе државе су прекршиле дух Конвенције УН о процени околишних утицаја у прекограничном контексту („Конвенција из Еспоо“).

У свим до сада описаним случајевима, погођене заједнице нису консултоване, нити су биле укључене у било какве процесе доношења одлука. Породице које су суочене са расељањем откриле су рударске активности и обавештења о уклањању тек када су радови на руднику започети. У том контексту, Србија и Босна и Херцеговина су поступиле у супротности са РтФН, расељавањем и лишавањем локалних пољопривредних заједница њиховог приступа основним производним ресурсима потребним за њихов живот.¹¹³

Према члану 17.4 УНДРОП-а, државе су дужне да забране незаконита исељавања, уништавање пољопривредних површина и експропријацију земљишта и других природних ресурса. Од њих се такође захтева да интегришу заштиту од расељавања у домаће законодавство у складу са међународним правом о људским правима.

Процес обештећења расељених породица у Кличевцу и Дрмну је био неадекватан, а уочене су и неправилности у исплатама. Неке породице нису добиле никакву надокнаду за губитак кућа, трајних насада и пољопривредних производа. Даље, било је извештаја о непотизму у расподели компензације, фаворизирању чланова владајуће странке. Обе државе су такође прекршиле своје обавезе везане за људска права према РтФН, као и право на земљиште погођених заједница, пропустом да на одговарајући начин надокнаде губитак пољопривредног земљишта и накнадно рехабилитују становнике. Проширење рудника угља и обнова термоелектрана на угаљ које обе државе имају у плану захтевају проактивне мере за спречавање будућег незаконитог расељавања и пресељења.

Право на рехабилитацију и обештећење изричито је признато Уставом Србије (члан 35), који предвиђа право да се свакоме надокнади „материјална или нематеријална штета која му је нанета незаконитим или неправилним радом државног органа, субјекта који врши јавна овлаштења, органа аутономне покрајине или локалне самоуправе.“ Слично томе, неадекватно плаћање и неплаћање накнаде је у супротности са *Законом о рударству* Босне и Херцеговине (члан 61), који обавезује компаније да „покрију све трошкове санације штете настале рударским радом“. Босна и Херцеговина једнако тако није испоштовала члан 51. који обавезује компаније да подзму потребне мере за заштиту здравља и сигурности грађана и обезбеђење имовине у складу са важећим прописима. Случајеви у свим погођеним селима због тога представљају јасно кршење националног закона.

Закон о рударству и геолошким истраживањима Србије (члан 47) прописује да држава укида одлуку о одобрењу истраживања ако се „не спроведу мере неопходне за заштиту имовине, здравља људи и животне средине и заштите културних добара и добара која су уживала претходну заштиту”. Такође, са бригом треба напоменути да би недавно усвојени *Закон о експропријацији* у Србији омогућио убрзану експропријацију приватне имовине у ситуацијама од јавног интереса.¹¹⁴ Ово би додатно угрозило и повредило право заједница на земљу, уколико се прогурају предложени рудници и расељавања.

Неколико националних циљева биодиверзитета – формулисаних од стране Србије и Босне и Херцеговине у оквиру ЦБД-а – уско је повезано са напорима да се ублажи утицај на животну средину од рударења угља. Неки примери укључују: Циљеве Србије 1.2 (праћење, регулисање и минимизирање активности које имају негативан утицај на биолошку разноликост); 5.2 (побољшање интеграције питања биодиверзитета у релевантне секторе, као што је рударство); и 8.3 (укључивање локалних заједница у доношење одлука у вези са очувањем биодиверзитета); и Национални циљ Босне и Херцеговине 2 (интеграција вредности биолошке разноликости у развојне стратегије са нагласком на рурални развој); и 3 (смањење негативних и повећање позитивних подстицаја и субвенција у циљу очувања биолошке разноликости). Узимајући у обзир штету с којом се суочавају погођене заједнице, као што је горе објашњено, може бити упитно да ли су уложени напори од стране обе државе.

Поред тога, ниједна од ове две државе није испоштовала принципе људских права о учешћу и транспарентности, јер нити су информисале заједнице о њиховом расељавању нити их активно укључиле у доношење одлука о сопственој земљи. Ово је у супротности са *Законом о заштити животне средине* Србије, који наглашава потребу за транспарентношћу у давању информација и садржи одредбе које се односе на учешће заједница које могу бити погођене пројектима. *Закон о заштити животне средине* промовише учешће јавности и транспарентност инкорпорирајући принципе *Аархушке конвенције*, међународног обавезујућег споразума о приступу информацијама, учешћу јавности у доношењу одлука и приступу правди у питањима животне средине. Одредбе такође имају за циљ да осигурају да заједнице учествују у процесима доношења одлука и могу да изразе своју забринутост у вези са потенцијалним утицајима на животну средину. Босна и Херцеговина је такође држава потписница *Аархушке конвенције*, а једнако тако је донела и закон о заштити животне средине који препознаје важност учешћа заједнице и транспарентности информација у процесу доношења одлука о животној средини.

4.2. ЗАГАЂИВАЊЕ ВОДА

Рударске активности су контаминирале, загадиле и пореметиле опскрбу подземним водама, узрокујући накупљање воде и измењен/поремећен проток воде. Сељани су били сведоци ових утицаја на њихову земљу и жетву: Земљиште постаје све мање продуктивно (пријављено смањење до 30% у Кличевцу). Чести су случајеви плављења улица, подрума и складишта у приватним кућама. Поред тога, вода у домаћинству је такође наводно контаминирана и није прикладна за употребу у домаћинству. Сељани су тако приморани да доносе воду са других места, што захтева превоз, а то додатно ограничава њихове животе и приходе домаћинства. У Каменграду су минирање, детонације и исушивање, као и нерегулисано одлагање јаловине од стране рударског предузећа дуж корита, загадили реку Билху. Додатни утицај на унос хране и здравље сељана тек треба да се види. Штавише, климатске промене изазване временским променама (погоршане сагоревањем угља) утичу на многе аспекте доступности воде, као што је јутарња роса у Каменграду.

С тим у вези, Србија и Босна и Херцеговина нису испуниле своје обавезе да поштују постојећи приступ заједница води (и за потребе домаћинства и за пољопривреду), будући да је приступ угрожен или ускраћен због деструктивних и загађујућих пракси рударских компанија. Нерегулисањем делатности фирме Лагера д.о.о., Босна и Херцеговина такође није заштитила право заједница на воду у Каменграду. Слично томе, обе државе (посебно Србија) су прекршиле право на чисте системе воде као што је наведено у УНДРОП члану 21, који обавезује државе да: обезбеде приступ води (21.3); заштите и обнове екосистеме који се односе на воду (тј. реке, језера и водоносни слој) од прекомерне употребе и контаминације штетним супстанцама (21.4); и спрече треће стране да ометају уживање права на воду (21.5).

Такве радње и пропусти (нпр. изазивање загађења, недостатак праћења и извештавања) такође крше националне законе Србије и Босне и Херцеговине који регулишу квалитет воде и имају за циљ да заштите загађење воде узроковано, на пример, рударством, као што су *Закони о водама Федерација Босне и Херцеговине и Републике Српске* у Босни и Херцеговини и *Закон о водама Србије* и *Закон о заштити животне средине* обе државе.

4.3. ЗАГАЂИВАЊЕ ВАЗДУХА И ВИШЕСТРУКИ УТИЦАЈ НА ЗДРАВЉЕ И ЗЕМЉИШТЕ

Сагоревање угља доводи до високих емисија токсичних плинова и загађивача који су штетни како за људско здравље тако и за животну средину. Сумпор-диоксид (SO₂) и честице, укључујући грубе честице, повезују се с различитим здравственим проблемима као што су рак, уролошки проблеми и астматичне алергије. Важно је напоменути да су радници рудника посебно подложни овим ефектима, при чему многи умиру у року од неколико година након што наврше старосну доб за пензију.

Пепео који настаје сагоревањем угља састоји се од неорганских једињења, минерала силицијума, калцијума и магнезијума. Ове високе емисије гасова и аеросола могу загадити обрадиво земљиште у њиховој непосредној околини. Биљке упијају ове загађиваче из тла, они улазе у ланце исхране различитих потрошача, и у коначници негативно утичу на квалитет пољопривредних производа и здравље становништва.

Србија и Босна и Херцеговина се суочавају са значајним изазовом у погледу загађења ваздуха. Упркос познатим здравственим ризицима, оне настављају да раде и граде нове термоелектране на угаљ, као и друге повезане локације и објекте (нпр. депоније и транспортне траке), без одговарајуће Процене утицаја на животну средину. Ово не само да крши националне законе, него је у потпуној супротности са регионалним обавезама. Треба напоменути да су постојеће термоелектране, и у Србији и у Босни и Херцеговини, веома старе и технички неспособне да испуне захтеве заштите животне средине.¹¹⁵

Србија и Босна и Херцеговина нису поштовале и заштитиле право на чисту, здраву и одрживу животну средину, што је признато резолуцијом Генералне скупштине УН (А/РЕС/76/300). Ово право је саставни део пуног уживања широког спектра људских права, садржаних у ИЦЕСЦР-у, а чије су обе државе чланице. Загађење ваздуха узроковано рудницима угља и термоелектранама имало је значајне штетне последице по здравље руралних заједница. Упркос томе, рударске компаније не откривају увек обим загађења ваздуха и специфичне загађиваче за које је познато да имају штетан утицај на здравље људи. Ово непоступање Србије и Босне и Херцеговине у складу са прописима представља кршење њихових обавеза да поштују и штите право на здравље ових заједница.

Штавише, као потписнице Паришког споразума, Србија и Босна и Херцеговина судужне допринети борби против климатских промена применом национално утврђених доприноса (НДЦ) за смањење емисија стакленичких гасова и прилагођавање климатским променама. Међутим, с обзиром на значајне штете узроковане сагоревањем угља и текућих планова за оснивање нових термоелектрана на угаљ, чини се мало вероватним да ће доћи до смањења оваквих емисија.

Поред свог утицаја на здравље људи, **загађење ваздуха, воде и тла смањује пољопривредне жетве, чиме сеоске заједнице лишавају могућности да производе сопствену храну и приморавају их да се ослањају на маргиналну социјалну помоћ коју обезбеђује држава.** Ово је кршење РТФН код ових заједница и смањује њихову агенцију у одлучивању шта и како желе да производе за своју храну.

Даље, Србија и Босна и Херцеговина су државе потписнице *Европске конвенције о људским правима* (ЕЦХП). Иако право на здраву животну средину није експлицитно признато у ЕЦХП-у, Европски суд за људска права је развио снажну јуриспруденцију о питањима животне средине кроз своје тумачење грађанских и политичких права: судска пракса ЕЦХП-а се бавила питањима животне средине као компонентама чланова 2. („право на живот”) и 8. („право на поштовање приватног и породичног живота”) Конвенције, као и члана 10. („право на примање и преношење информација”) и члана 1. Протокола бр. 1 Конвенције, и процесна права попут права на делотворан правни лек (чланови 6.1 и 13). ЕЦХП је пресудио да прекомерни нивои загађења и опасности по животну средину могу да наруше право појединца на живот и право на приватни и породични живот. У овим случајевима, Суд је нагласио позитивне обавезе држава да предузму мере за заштиту појединаца од озбиљне штете по животну средину.

Право на здраву животну средину изричито је признато и загарантовано као људско право Уставима Србије (члан 74) и Српске (члан 35), који прописују право свакога на здраву животну средину и одговорност власти за њезину заштиту. Иако Устав Босне и Херцеговине изричито не признаје право на здраву животну средину, члан ИИ гарантује право на живот и људско достојанство, а заштита животне средине може се закључити посредно из ових и других ширих одредаба људских права. Према томе, радње и пропусти и Србије и Босне и Херцеговине (укључујући и Републику Српску) крше уставна права.

Поред тога, као потписнице *Уговора о оснивању Енергетске заједнице*, и Србија и Босна и Херцеговина имају законску обавезу да смање емисије SO₂, азотних оксида (NO_x) и честица применом Националног плана за смањење емисија од 1. јануара 2018. године. Међутим, до данас обе државе нису испоштовале прописане обавезе, те настављају да емитују штетне гасове и честице које прелазе прописане границе.¹¹⁶

Напослетку, потписивањем Софијске декларације, обе државе су се обавезале на постепено укидање фосилних горива до 2050. године и усвајање *Закона о клими* ЕУ. Међутим, с текућим плановима за успостављање нових термоелектрана на угаљ, мало је вероватно да ће Србија и Босна и Херцеговина испунити ову своју обавезу.

4.4. УЗНЕМИРАВАЊЕ И КРИМИНАЛИЗАЦИЈА

Они који се противе угљу или његовом утицају на локалне заједнице могу бити прогањани, малтретирани, па чак и криминализовани. Снимање термоелектрана на угаљ без дозволе сматра се кривичним делом и може резултирати казном затвора. Ово је посебно алармантно у Србији, где свако ко се изјасни против угља може бити жигосан као државни непријатељ.

Иако становници Каменграда (Босна и Херцеговина) и Угљевика (Босна и Херцеговина/Република Српска) нису експлицитно пријавили инциденте узнемиравања и криминализације, сукоби и спорови су уобичајени између рударских компанија и чланова заједнице који им се противе.

Србија мора предузети неопходне мере како би обезбедила заштиту свих особа – било да су сељани, активисти или здравствени радници – који износе своје мишљење и оспоравају рударење. Ако то не учини, то би представљало кршење Декларације УН-а о браниоцима људских права (Резолуција ГС УН-а 53/144),¹¹⁷ који обавезује државе да подузму све потребне мере да заштите појединце од претњи, насиља, одмазде, притиска или било какве друге произвољне радње као резултат остваривања њихових легитимних права (укључујући вођење рада на људским правима појединачно или у заједници с другима, тражење, прибављање, примање и држање информација у вези са људским правима). Србија и Босна и Херцеговина су обе кандидати (званични и потенцијални) и обавезне су да поштују Смернице ЕУ о људским правима, које наглашавају снажну посвећеност ЕУ заштити бранилаца људских права.

4.5. ЕКСТЕРИТОРИЈАЛНЕ ОБАВЕЗЕ ДРЖАВЕ

Подаци прикупљени у студији не пружају свеобухватну анализу обавеза екстериторијалних држава (ЕТО)¹¹⁸ осим Србије и Босне и Херцеговине. Међутим, ако кинеске корпорације и Кина реализују и финансирају планиране термоелектране – Костолац БЗ и Угљевик – постоји реална опасност. Постоји велика вероватноћа да ће рад ових постројења погоршати загађење, еко-деструкцију и довести до повећаног кршења људских права локалних заједница. Кина мора осигурати да њени поступци и пропусти не представљају кршење људских права у Србији и Босни и Херцеговини. Кина посебно мора деловати у складу с Општим коментаром 24 Комитета за економска, социјална и културна права о „Обавезама држава према *Међународном пакту о економским, социјалним и културним правима* у контексту пословних активности”,¹¹⁹ Маастрицхтских принципа о екстериторијалним обавезама држава у области економских, социјалних и културних права,¹²⁰ и препоруке Одбора за економска, социјална и културна права, који позива Кину да обустави изградњу нових електрана на угљен и прекине текуће финансирање изградње.¹²¹

Европска унија треба да уложи све напоре како би осигурала да се њена Зелена агенда за западни Балкан прописно имплементира и прати у складу са обавезама ЕУ у погледу људских права (нпр. члан 3(5) Уговора о Европској унији који прописује ЕУ да доприноси заштити људских права). ЕУ посебно мора да осигура да било каква финансијска подршка у оквиру Зелене агенде за западни Балкан не крши људска права. Поред тога, ЕУ би требала да подржи Србију и Босну и Херцеговину у одржавању њихове посвећености поштовању људских права, и заустави даљу деградацију – и почне да се побољшава – еколошке ситуације у складу са споразумима обе државе о стабилизацији и придруживању са ЕУ.

Такође, у односу на термоелектрану Угљевик, Босна и Херцеговина мора да испоштује одредбе Директиве 2010/75/ЕУ које ће се примењивати на термоелектрану у 2018. години. Европска унија - преко Комисије - такође има обавезу да проведе њезино спровођење према чл. 17 ТЕУ уколико Босна и Херцеговина и даље има за циљ да постане држава чланица ЕУ.

Слично томе, као одговорна држава, Немачка мора да обезбеди да њезино финансирање ветропарка у Костоцу преко развојне банке (КфВ) не доведе до незаконите сече шума и подрива приступ шумама локалних заједница.

5. ПРЕЛИМИНАРНА РАЗМАТРАЊА И ПУТ НАПРЕД

Еколошка деструкција, укључујући залевање пољопривредних површина, смањење приноса, загађење ваздуха и воде, промену ветрова и нове биљне болести, јасно показује блиску везу између еколошког здравља и здравља људи, што се види у респираторним болестима људи, алергијама, и промене у исхрани. Ова питања озбиљно угрожавају еколошку основу локалне производње хране и имају озбиљне импликације на биодиверзитет и природне ресурсе.

Стање у посећеним заједницама очигледно крши обавезе и посвећеност обе земље у погледу људских права, животне средине и климатских промена како је наведено у неколико међународних инструмената. То укључује *Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима* (ИЦЕСЦР), Декларацију УН-а о правима сељана и других људи који раде у руралним подручјима (УНДРОП), *Конвенцију о биолошкој разноликости* (ЦБД) и Паришки споразум о Промени климе. Локалне заједнице се и даље суочавају с кршењем људских права, посебно РтФН, сродних права и права на сигурну, чисту и одрживу животну средину.

ФИАН Интернешнл, локалне групе цивилног друштва и погођене заједнице позивају владе Србије, Босне и Херцеговине и Европске уније да испоштују своје међународне обавезе и обавезе везане за људска права у погледу људских права, животне средине и климе. Најважније, ово укључује поштовање РтФН и права на чисту, здраву и одрживу животну средину.

Стога позивамо Србију и Босну и Херцеговину да предузму следеће радње:

1. Осигурају праведну надокнаду и рехабилитацију расељеним и пресељеним руралним заједницама, те спрече будућа расељавања због експлоатације угља и термоелектрана;
2. Успоставе механизме и алате за погођене људе да процене и евидентирају своје губитке и штете како би створили доказе и успоставили одговарајуће механизме правног лека и приступ правди;
3. Промовишу, ревитализирају и потичу малу локалну пољопривреду и спрече даље уништавање пољопривредног земљишта и других природних ресурса, те погоршање плодности тла;
4. Чувају, поштују и обнављају биодиверзитет с фокусом на право на адекватну храну и исхрану и на чисту, здраву и одрживу животну средину с обзиром на њену улогу у производњи хране и добробити људи;
5. Успоставе и имплементирају јасна правила за слободан, претходни, информисани пристанак локалних заједница и њихово учинковито, транспарентно и смислено учешће у доношењу одлука које ће бити у складу са релевантним међународним стандардима људских права;
6. Спроводе независне и транспарентне процене утицаја на људска права и животну средину свих планираних рударских и термоенергетских пројеката, као и постојећих рудника и термоелектрана. Ако се утврди било какав негативан утицај или ризик од негативног утицаја, да зауставе рударске активности;
7. Решавају и спречавају вишеструко загађење ваздуха, воде и тла услед експлоатације угља и термоелектрана, односно успостављањем обавезног заштитног појаса између рудника угља и домаћинства и села;
8. Креирају званичне и рашчлањене податке за евидентирање утицаја експлоатације угља и термоелектрана на здравље људи на нивоу села, уз учешће погођених заједница;
9. Подузму потребне мере како би се осигурала заштита свих особа – било да се ради о сељанима, активистима или здравственим радницима – да изнесу своје мишљење и изазову активности везане за рударство и да се уздрже од било каквих радњи одмазде;
10. Позову специјалног известиоца УН-а за људска права и животну средину и специјалног известиоца за отровне супстанце и људска права да посете обе земље како би прикупили информације из прве руке о тренутној ситуацији људских права.

ПОЛИТИКА И ПРАВНИ ОКВИРИ

11. Регулисати делатност предузећа Лагер д.о.о. у Босни и Херцеговини;
12. Престати планирати увођење нових капацитета на угаљ и субвенционирање термоелектрана на угаљ. Уместо тога, користити ове ресурсе за успостављање амбициозних циљева постепеног избацивања угља и развој стратешког оквира и мапе пута за напуштање производње електричне енергије засноване на лигниту (лигнит је најпрљавији облик угља) у складу с Паришким споразумом;

13. Креирати и имплементирати повољне законске и политичке оквири за заштиту људских права повезаних са штетом по животну средину, повезујући тако релевантне међународне законе о заштити животне средине и климатске политике и области политике у контексту међународног права и политике о људским правима и обрнуто када се развијају и имплементирају национални правни и политички оквири.

ЕКСТЕРИТОРИЈАЛНЕ ОБАВЕЗЕ

14. Кина мора да осигура да њезине радње и пропусти не представљају кршење људских права у Србији и Босни и Херцеговини, уколико планиране термоелектране (Костолац БЗ и Угљевик) почну са радом које ће имплементирати и финансирати кинеске корпорације и Кина;
15. Европска унија треба да уложи све напоре како би осигурала да се њезина Зелена агенда за западни Балкан правилно имплементира и прати. ЕУ посебно мора да осигура да било каква финансијска подршка у оквиру Зелене агенде за западни Балкан не крши људска права.
16. Немачка мора да осигура да њезино финансирање ветроелектране у Костоцу преко развојне банке (КфВ) не доведе до незаконите сече шума и подрива приступ сељана шумама;
17. Захтевати да делегације Европског парламента за односе с Босном и Херцеговином и Косовом (ДСЕЕ)¹²² и Србијом¹²³ посете погођене заједнице споменуте у овом извештају, те да се утицај рударства угља на људска права укључи као део заштите основних права у оквиру политичког дијалога о процесу приступања Европској унији.

ЗАВРШНЕ НАПОМЕНЕ

- 1 [Новица Миленковић, фармер на фарми од 7 хектара; Зоран Марковић, председник локалне НВО Кличевачки идол; Дарко Милошевић; Александар; његова супруга и други који желе да остану анонимни из безбедносних разлога.](#)
- 2 У једном сведочењу у Дрмну пријављена је штета на пољопривредним објектима.
- 3 3 IEA. (2019). *Global Energy & CO2 Status Report 2019*. International Energy Agency. Доступно на: www.iea.org/reports/global-energy-co2-status-report-2019; Olivier, J. G. J., and J. A. H. W. Peters. (2020). *Trends in Global CO2 and Total Greenhouse Gas Emissions: 2020 report*. PBL Netherlands Environmental Assessment. Agency, The Hague.
- 4 Rosewarne, S., J. Goodman, and R. Pearse. (2014). Climate Action Upsurge. *The Ethnography of Climate Movement Politics*. Routledge; UNFCCC. (2021, November 4). End of Coal in Sight at COP26. Екстерно саопштење за јавност. Доступно на: unfccc.int/news/end-of-coal-in-sight-at-cop26
- 5 Carbon Brief. (2020, March 26). Mapped: The World's Coal Power Plants. *Carbon Brief*. Доступно на: www.carbonbrief.org/mapped-worlds-coal-power-plants; Goodman, J., L. Connor, D. Ghosh, K. Kohli, J. P. Marshall, M. Menon, K. Mueller, et al. (2020). *Beyond the Coal Rush: A Turning Point for Global Energy and Climate Policy?* Cambridge University Press; Shah, A., (2022). Rethinking 'just transitions'; from coal: the dynamics of land and labour in anti-coal struggles. *The Journal of Peasant Studies*. Доступно на: [10.1080/03066150.2022.2142568](https://doi.org/10.1080/03066150.2022.2142568)
- 6 За више информација посетите: neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/serbia_en
- 7 За више информација посетите: neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/bosnia-and-herzegovina_en
- 8 За више информација посетите: www.fian.org/en/news/article/connecting-the-environment-with-human-rights-2636
- 9 За више информација посетите: gnrtfn.org/peoples-monitoring
- 10 За више информација посетите: www.righttofoodandnutrition.org/
- 11 За више информација посетите: www.greenpeace.org/usa/wp-content/uploads/legacy/Global/usa/planet3/PDFs/the-true-cost-of-coal-how-peo.pdf
- 12 За више информација посетите: education.nationalgeographic.org/resource/coal/
- 13 За више информација посетите: grist.org/climate-energy/mountaintop-removal-countrys-mental-health-crisis/
- 14 За више информација погледајте: www.ohchr.org/sites/default/files/2022-02/CleanAirSummary.pdf
- 15 За више информација погледајте: www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2300396017300551
- 16 За више информација погледајте: www.mdpi.com/2075-163X/8/2/54#B5-minerals-08-00054
- 17 За више информација погледајте: www.ijer.net/archive/v4i8/SUB157361.pdf, p. 605
- 18 За више информација погледајте: www.mdpi.com/2075-163X/8/2/54#B5-minerals-08-00054
- 19 За више информација погледајте: bankwatch.org/wp-content/uploads/2020/12/BROSURA-mail.pdf
- 20 За више информација погледајте: www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5187660/
- 21 За више информација погледајте: gnrtfn.org/peoples-monitoring/
- 22 За више информација погледајте: [www.fian.org/files/files/20201204_Papers_Land_v3\(1\).pdf](http://www.fian.org/files/files/20201204_Papers_Land_v3(1).pdf)

- 23 За више информација погледајте: digitallibrary.un.org/record/1650694
- 24 За више информација погледајте: www.fian.org/files/files/Andrea_20201211_Papers_1_Water_v2.pdf
- 25 За више информација погледајте: digitallibrary.un.org/record/1650694
- 26 За више информација погледајте: www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-health/about-right-health-and-human-rights
- 27 За више информација погледајте: digitallibrary.un.org/record/3983329?ln=en
- 28 За више информација погледајте: digitallibrary.un.org/record/3983329?ln=en
- 29 За више информација погледајте: www.fian.org/files/files/FIAN_Conceptual_Paper_RTFN_as_Part_of_Environmental_&Climate_Justice.pdf
- 30 Србија тренутно увози и нафту и природни гас (из Русије) како би обезбедila енергетску довољност.
- 31 За више информација посетите: www.gem.wiki/Serbia_and_coal#Existing_coal-fired_power_stations
- 32 Електропривреда Србије (ЕПС). За више информација посетите: www.eps.rs/lat/Stranice/default.aspx
- 33 За више информација посетите: www.equaltimes.org/getting-serbia-s-much-needed#.ZE5tCXZBw2w
- 34 За више информација посетите: bankwatch.org/beyond-fossil-fuels/the-energy-sector-in-serbia
- 35 За више информација посетите: www.mre.gov.rs/en/aktuelnosti/saopstenja/national-assembly-adopted-four-laws-field-energy-and-mining
- 36 За више информација посетите: bankwatch.org/beyond-fossil-fuels/the-energy-sector-in-bosnia-and-herzegovina
- 37 За више информација посетите: www.reuters.com/business/energy/bosnias-power-exports-risk-people-switch-electricity-heating-2022-11-04/
- 38 За више информација посетите: library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/18313.pdf, p. 41
- 39 <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/18313.pdf>, p. 39
- 40 За више информација посетите: www.trade.gov/country-commercial-guides/serbia-agricultural-sectors#:~:text=Serbia
- 41 За више информација посетите: china-cee.eu/2023/02/28/serbia-economy-briefing-serbian-agricultural-policy/
- 42 У 2021. години увоз пољопривредно-прехрамбених производа достигао је укупну вредност од 20,6 милијарди долара, док је извоз процењен на 552,6 милиона долара. Пољопривредни производи чине око 6% извоза, али чине 15% укупног увоза. Примарни увозни прехрамбени производи су житарице и производи од житарица, пића (алкохолна и безалкохолна) и производи од меса и млека. За више информација посетите: www.trade.gov/country-commercial-guides/bosnia-and-herzegovina-agriculture
- 43 За више информација погледајте: www.climatechangepest.com/bosnia/agriculture-and-horticulture/
- 44 За више информација погледајте: tradingeconomics.com/serbia/employment-in-agriculture-percent-of-total-employment-wb-data.html#:~:text=Employment
- 45 За више информација погледајте: agriculture.ec.europa.eu/system/files/2020-02/ext-study-applicant-synthesis_2006_en_0.pdf, p.9.
- 46 *Ibid.*
- 47 За више информација погледајте: blogs.worldbank.org/europeandcentralasia/securing-serbia-s-farming-future
- 48 FAO, IFAD, UNICEF, WFP and WHO. (2022). *The State of Food Security and Nutrition in the World 2022. Repurposing food and agricultural policies to make healthy diets more affordable*. FAO. p. 173. Dostupno na: doi.org/10.4060/cc0639en

- 49 Око 60% становништва живи у руралним подручјима, које генерално карактеришу мање могућности за запошљавање, слаба физичка инфраструктура и јавне услуге. Стопе незапослености у руралним подручјима су значајне и могу бити 40% веће него у већим урбаним центрима. За више информација: info.undp.org/docs/pdc/Documents/BIH/Strengthening%20Bosnia_and_Herzegovina; и www.undp.org/bosnia-herzegovina/projects/eu4agri-%E2%80%93-modernizing-agri-food-sector-bosnia-and-herzegovina-thriving-rural-areas
- 50 За више информација посетите: www.citypopulation.de/en/serbia/branicevo
- 51 За више информација посетите: www.bpb.de/themen/migration-integration/laenderprofile/english-version-country-profiles/505179/emigration-from-the-western-balkans
- 52 Према локалном CSO.
- 53 За више информација посетите: www.gem.wiki/TPP_Kostolac_Power_Plant
- 54 За више информација посетите: www.mdpi.com/2075-163X/8/2/54#B5-minerals-08-00054; and www.researchgate.net/publication/348612247_Heritage_We_Pretend_Not_to_See_An_Old_Mining_Community_in_the_Village_of_Kostolac_Serbia
- 55 За више информација погледајте: www.banktrack.org/project/ttp_kostolac_b/pdf
- 56 За више информација погледајте: ceenergynews.com/renewables/serbia-goes-east-for-renewables-minister-meets-chinese-ambassador-to-discuss-major-energy-projects/
- 57 За више информација погледајте: www.gem.wiki/Drmno_mine
- 58 За више информација погледајте: bankwatch.org/press_release/first-court-case-against-coal-power-plant-construction-in-serbia
- 59 За више информација погледајте: env-health.org/IMG/pdf/technical_report_balkans_coal_en_lr.pdf
- 60 За више информација погледајте: www.banktrack.org/project/ttp_kostolac_b/pdf
- 61 За више информација погледајте: meta.eeb.org/2020/05/14/heritage-under-siege-coal-mining-destroys-priceless-historical-sites/
- 62 За више информација погледајте: ceenergynews.com/renewables/serbia-goes-east-for-renewables-minister-meets-chinese-ambassador-to-discuss-major-energy-projects/
- 63 За више информација погледајте: www.mdpi.com/2075-163X/8/2/54
- 64 Према сведочењу једне локалне невладине организације.
- 65 *Ibid.*
- 66 *Ibid.*
- 67 Петровић, Бранко и Томислав Шубарановић. (2018, 31. август) *Constructive Parameters of Open Pit Drmno Final Mine Slope in The Function of Diaphragm Wall Construction*.
Доступно на: crimsonpublishers.com/amms/pdf/AMMS.000533.pdf
- 68 Према информацијама које преноси ЦЕКОР.
- 69 За више информација погледајте: cordis.europa.eu/docs/results/509/509173/127976181-6_en.pdf, п. 5.
- 70 *Ibid.*
- 71 *Ibid.*
- 72 За више информација погледајте: bankwatch.org/wp-content/uploads/2020/12/BROSURA-mail.pdf
- 73 *Supra note 69.*
- 74 За више информација погледајте: trace.tennessee.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=&httpsredir=1&article=2443&context=utk_chanhonoproj

- 75 За више информација погледајте: www.eps.rs/eng/vesti/Pages/11-22.aspx
- 76 За више информација погледајте: renewablesnow.com/news/serbias-eps-seeking-contractors-to-build-solar-park-near-kostolac-tp-768243/
- 77 Према информацијама које преноси ЦЕКОР.
- 78 Према речима овог мештана, највећа накнада била је 170 евра по ари, односно 1000 евра по хектару.
- 79 Ништа не вреди што је закон о експропријацији промењен како би се омогућила брза експропријација имовине. Противници закона о експропријацији кажу да ће се користити за унапређење рударских пројеката. За више информација погледајте: www.business-humanrights.org/en/latest-news/serbians-protest-against-expropriation-law-and-lithium-mine-which-might-benefit-foreign-mining-companies-environmentalists-warn/
- 80 Према информацијама које преноси ЦЕКОР.
- 81 За више информација погледајте: www.greenpeace.org/usa/wp-content/uploads/legacy/Global/usa/planet3/PDFs/the-true-cost-of-coal-how-people.pdf
- 82 Према сведочењима.
- 83 За више информација посетите: inforadar.ba/afera-lager-kako-je-novaliceva-vlada-pogodovala-privatnoj-firmi-iz-posus-ja-u-nevidenoj-pljacki-drzavnih-resursa/
- 84 Енергетски институт Хрвоје Пожар, Хрватска Солузиона, Шпански економски институт Бањалука и Рударски институт БиХ Тузла, (31.03.2008.). *Студија енергетског сектора у Босни и Херцеговини*
- 85 СЕЕС је кинески државни енергетски конгломерат са седиштем у Пекингу. За више информација посетите: bankwatch.org/project/kamengrad-lignite-power-plant-bosnia-herzegovina; и en.ceec.net.cn/col/col58594/index.html
- 86 Са капиталним улагањем од 61.241.453.000 динара (559.886.160 америчких долара). За више информација посетите: sarajevotimes.com/chinese-build-billion-bam-worth-power-plant-sanski/
- 87 За више информација погледајте: eko-unia.org.pl/raport/report_international.pdf str. 10 i str. 11
- 88 За више информација погледајте: czzs.org/message-from-kamengrad-sana-moral-looking-for-solar/?lang=en
- 89 Према речима једног интервјуисаног мештана, цена се кретала од 100 евра по м2 до неколико хиљада.
- 90 FIAN је послао писмо Лагеру д.о.о да то прокоментарише. Није примљен никакав одговор.
- 91 Сана у Босни и Херцеговини једна је од шест најважнијих река за глобално угрожене дунавске лососе (Hucho hucho). За више информација посетите: balkanrivers.net/en/photos/sana-river
- 92 FIAN је послао писмо Лагеру д.о.о да то прокоментарише. Није примљен никакав одговор.
- 93 За више информација погледајте: czzs.org/message-from-kamengrad-sana-moral-looking-for-solar/?lang=en
- 94 За више информација погледајте: www.just-transition.info/seeds-for-just-transition-in-sanski-most-bosnia-and-herzegovina/
- 95 Према информацијама које преноси ЦЗЗС
- 96 Према речима Мајде Ибраковић, бивше раднице програма за енергетику и климатске промене Центра за животну средину (ЦЗЗС) Бања Лука. Такође, према информацијама које преноси ЦЗЗС, Лагер д.о.о. наставља експлоатацију лигнита у "Злауша - Фајтовци - Г. Каменград", која се налази на подручју општине Сански Мост. Њихова делатност заснива се на одлуци Федералног министарства околиша и туризма, којом се успостављеним постројењима и објектима дозвољава извођење рударства без околних дозвола. ЦЗЗС је поднео тужбу којом оспорава ту одлуку. Предмет је у току пред Кантоналним судом у Сарајеву. ЦЗЗС је поднео апелацију и Уставном суду Босне и Херцеговине. Тренутно стање на терену је да је услед поплава у северозападном делу Босне и Херцеговине дошло до потопљеног рудника, што је утицало на квалитет воде реке Блихе и њених притока, као и водопада Блихе, који је под националном заштите од 1954. године.
- 97 За више информација посетите: www.gem.wiki/Kamengrad_Thermal_Power_Plant
- 98 За више информација погледајте: czzs.org/when-citizens-decide-no-to-thermo-power-plant-kamengrad/?lang=en

- 100 За више информација погледајте: czzs.org/ugljevik-european-chernobyl-what-was-taken-away-does-not-measure-what-we-actually-have/?lang=en
- 101 За више информација погледајте: eko-unia.org.pl/raport/report_international.pdf, p. 8
- 102 Термоелектране на угљ на Западном Балкану загадиле су дупло више од оних у ЕУ 2019. Центар за истраживање енергије и чистог ваздуха (ЦРЕА) и Bankwatch Network (ЦЕЕ). Рад за брифинг. Јули 2021
Према информацијама ЦЗЗС, у Службеном гласнику Републике Српске број (3/15, 51/15, 47/16, 16/19) истакнуто је да је рад термоелектране Угљевик I у складу са Правилником о мерама за спречавање и смањење загађења и побољшање квалитета ваздуха Република Српска. Овом уредбом Угљевик је класификован као „старо велико ложиште“, што му омогућава да до 2. јануара 2018. године премаши испуштање загађених материја, дефинисано Директивом Европског парламента и Савета (2010/75/ЕУ) од 24. новембра., 2010 о индустријским емисијама (интегрисано загађење и контрола). Доступно на: bankwatch.org/uploads/2021/7
- 103 За више информација погледајте: bankwatch.org/project/ugljevik-power-plant-bosnia-and-herzegovina#key-issues
- 104 Према информацијама ЦЗЗС, реализација пројекта изградње постројења за одсумпоравање димних гасова почела је 2009. године, пробни радови су изведени 2020. године, а 2021. године издата је Потврда о техничком пријему постројења. Испитни рад је показао да су све вредности биле испод прописаних вредности. Постројење још није пуштено у рад јер није пронађено адекватно решење за појаву споредног производа - синтетичког гипса.
- 105 За више информација погледајте: czzs.org/ugljevik-european-chernobyl-what-was-taken-away-does-not-measure-what-we-actually-have/?lang=en
- 106 За више информација погледајте: scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/2334-8836/2015/2334-88361504041R.pdf
- 107 За више информација погледајте: citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=a77796f4b94f6af51c07efc705f6cf28f8486883, p. 69
- 108 За више информација погледајте: www.cin.ba/energopotencijal/en/istrazivacke_price/zagadenje-gusi-zagadivaca.php
- 109 За више информација погледајте: czzs.org/ugljevik-european-chernobyl-what-was-taken-away-does-not-measure-what-we-actually-have/?lang=en
- 110 За више информација погледајте: czzs.org/locals-and-environmentalists-concerned-about-the-continuation-of-ugljevik-3-coal-power-plant-project/?lang=en
- 111 *Ibid.*
- 112 Изричито призната људска права су, између осталог, право на живот, право на рехабилитацију и обештећење, право на информисање, право на имовину и право на заштиту свог психичког и физичког здравља за Србију и право на приватни и породични живот, дом и преписку, право на имовину и право на правично суђење у грађанским и кривичним стварима и друга права у вези са кривичним поступком.
- 113 De Schutter, O. (2009). *Report of the Special Rapporteur on the right to food* (A/HRC/13/33/Add.2). Para. 15.
Доступно на: documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G09/177/97/PDF/G0917797.pdf?OpenElement
- 114 За више информација погледајте: www.rferl.org/a/serbia-mining-lithium-expropriation-/31577972.html
- 115 Костолац А је изграђен 1967. године, а Костолац Б 1987. године. Преговарачка позиција за Поглавље 27 Републике Србије, Анекс 10 – Специфични план имплементације Директиве 2010/75/ЕУ о индустријским емисијама. Доступно на: www.mei.gov.rs/srl/dokumenta/eu-dokumenta/pristupni-pregovori-sa-eu/pregovaracke-pozicije/pregovaracke-pozicije-za-poglavlje-27/
- 116 Пријављене информације о великим постројењима за сагоревање према Уговору о енергетској заједници.
Доступно на: www.eea.europa.eu/data-and-maps/data/reported-information-on-large-combustion-2
- 117 За више информација посетите: <https://www.ohchr.org/en/civic-space/declaration-human-rights-defenders#:~:text=The%20Declaration%20on%20Human%20Rights%20Defenders%2C%20adopted%20by%20the%20General,in%20legal-ly%2Dbinding%20international%20instruments>
- 118 За више информација посетите: www.etoconsortium.org/en/what-are-etos/

- 119 За више информација посетите: undocs.org/Home/
-
- 120 За више информација посетите: www.etoconsortium.org/en/the-maastricht-principles/
-
- 121 За више информација посетите: tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/
-
- 122 За више информација посетите: www.europarl.europa.eu/delegations/en/dsee/home
-
- 123 За више информација посетите: www.europarl.europa.eu/delegations/en/d-rs/home
-

„Крајње је време да власти подузму мере како би заштитиле интересе становништва, а не загађивача.“

- Денис Жишко, Аархус центар, Босна и Херцеговина

„Село тоне у тренутку док ми разговарамо.“

- Звездан Калмар, координатор за енергетику и климатске промене, ЦЕКОР

„Политике и закони су ту да се поштују и прописно прате. Која је сврха да их имамо ако се једноставно игноришу? Ми морамо нашу околину одржати чистом, живом и дозволити људима и заједницама да живе на својој земљи онолико дуго колико то желе“

- Драган Остић, Енергија и климатске промене, ЦЗЗС